V.O.B.o.W.

nr. 80 – november 2013

België-Belgique
P.B.
8800 Roeselare 1
BC 6675
P 409155

WEST-VLAAMSE ARCHEOKRANT

West-Vlaamse Archeokrant: Driemaandelijks tijdschrift, jaargang 21, afgiftekantoor Roeselare, Uitgever: V.O.B.o.W. vzw & WAR

Ondernemingsnummer: 414135857

Maatschappelijke zetel: Bergeikenstraat 48, 8800 Roeselare
Verantwoordelijke uitgever en verzending: Jozef Goderis
Bergeikenstraat 48, 8800 Roeselare (Rumbeke), 051/22.27.20

voorpagina: Bronzen ketel met 6 leeuwenkoppen uit grafcontext van Cerveteri (675-650 v. Chr.), topstuk op de expositie De Etrusken - *Una storia particolare* in het Gallo-Romeins Museum, zomer-najaar 2013 (foto: J. Goderis)

West-Vlaamse Archeokrant

nr. 80 november 2013

COLOFON

Redactieadres: Jozef Goderis, Bergeikenstraat 48, 8800, Roeselare - Rumbeke, 051/22.27.20

Werkten mee aan dit nummer: Johan Buyse, Ferdy Callewaert, Hendrik Demiddele, Jozef Eloy, Jozef Goderis, Hendrik Hameeuw en Jos Vanackere.

Vormgeving: Jozef Goderis en Hendrik Hameeuw.
Foto's en illustraties: Bram Brouckaert, Jozef Goderis en Maria Pype.

V.O.B.o.W.-lidmaatschap 2014: wordt betaald op rekening BE 22 4669 1679 9147 (BIC KREDBEBB) van V.O.B.o.W.-vzw. Vaste leden betalen € 26 . Gewone leden € 21. De vier Archeokranten per jaar zijn ook voor niet-leden beschikbaar voor €12. Zij verschijnen in februari, mei, augustus en november.

Inleveringsdatum bijdrage eerstvolgende nummer: vóór 15 januari 2014.

Verzendingsdienst West-Vlaamse Archeokrant:
Jozef Goderis, Bergeikenstraat 48, 8800 Roeselare. 051/22.27.20 jozef.goderis@skynet.be

Copyright 2013, West-Vlaamse Archeokrant - Jozef Goderis en Jos Vanackere

Overname is toegelaten mits verwijzing naar onze uitgaven. Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn bijdrage. Voor gehele of deels overname is voorafgaande toestemming van de auteur vereist.

V.O.B.o.W. vzw is aangesloten bij Herita: krachtenbundeling Erfgoed Vlaanderen, Het Forum voor Erfgoedverenigingen en Open Monumentendag Vlaanderen

INHOUD

Voorwoord 183
J. Goderis

Etrusken: Van vergeten volk tot toptentoonstelling 184
J. Goderis

Patacons en pijpaarden beeldjes gevonden in Roeselare 188
J. Goderis

Grottenleeuw: *Panthera leo* 194
H. Demiddele

Grottenhyena**:** *Crocuta spelaea* 198
H. Demiddele

Grottenbeer: *Ursus spelaeus* 200
H. Demiddele

Buren bij kunstenaars 2013 in de Bergeikenstraat te Rumbeke 203
J. Goderis

Archeo Knipsels 205

Archeo-tentoon 216

Korte berichten 220

V.O.B.o.W. Excursie naar Chemin des Dames 222

Hernieuwing van het lidgeld of abonnement op de West-Vlaamse Archeokrant 2014 224

V.O.B.o.W - activiteiten najaar 2013 225

VOORWOORD

Op je leestafel ligt het laatste nummer van de 21ste jaargang van de WAK. We naderen stilaan de eindejaarsfeesten. Ik dacht dat we even konden teruggrijpen naar eenvoudige opgegraven voorwerpen uit de tijd, nog onbesmet door knetterende commerciële entourages. Wat zijn patacons en aanverwante curiosa? Je leest hoe voorwerpen uit de tijd van onze voorouders het hebben overleefd (wel onthoofd), en met eenvoudige middelen werden aangewend om de feesttafel met Kerstmis of Nieuwjaar wat op te vrolijken.

De tentoonstelling "*Mammoet en consoorten*" in de Dienst Cultuur, Zuidstraat 3 Roeselare, loopt eveneens op zijn einde. Het betreft vondsten uit de kleigroeve van Oekene. Hendrik Demiddele wist ons nog een drietal korte artikels te bezorgen die aansluiten bij deze tentoonstelling: Grotten hyena – Grottenbeer – Grottenleeuw. Hoewel in onze regio geen grotten aanwezig waren, troffen we toch restanten aan van dieren die 30.000 tot 40.000 jaar geleden in onze streken hun jachtgebied hadden. Hyena's, beren en leeuwen kregen "grotten" als een soort voornaam, omdat ze in andere gebieden meestal in grotten vertoefden. Volgend jaar zetten we een nieuwe tentoonstelling op met items uit een andere deelgemeente van Roeselare, met vondsten uit de prehistorie, de Romeinse tijd en de middeleeuwen.

De abdij van Vauclair

Naast de gebruikelijke rubrieken wil ik graag speciaal aandacht vragen voor onze excursie naar de omgeving van *"Chemin des Dames*" in Noord - Frankrijk. Onze eminente gids, Marita Poupin- Desmaele, ons eerder bekend van de rondleidingen in Laon en Soisson, is bereid ons alweer te begeleiden op deze nieuwe excursie waarin we de slachtoffers aan de Somme uit W.O.I herdenken. Wij zijn echter geen ramptoeristen. Wil zo spoedig mogelijk jouw belangstelling voor deze excursie aan ons kenbaar maken. Zodoende kunnen we het gepaste aantal zitplaatsen op de autocar voorzien.

Vergeet dan ook niet, jouw lidmaatschapsbijdrage of abonnementsgeld voor 2014 over te schrijven op onze V.O.B.o.W. – rekening, zeer graag vóór 1 februari 2014. (info verder in dit nummer). Tijdig overschrijven zorgt ervoor dat jouw abonnement vlot kan doorlopen en dat we begin februari jouw nieuwe lidkaart kunnen meesturen met het eerste nummer van de nieuwe jaargang.

Alvast een ietwat vroegtijdig gelukkig nieuw 2014 toegewenst!.

Jozef Goderis
voorzitter

ETRUSKEN: VAN VERGETEN VOLK TOT TOPTENTOONSTELLING

Jozef Goderis

Op woensdag 21 augustus jl. trokken we naar Tongeren voor het bezoek aan de gelegenheidstentoonstelling "Una storia particolare", een bijzonder verhaal over de Etrusken. Dit uitzonderlijk verhaal slaat niet enkel op de Etruskische cultuur maar eveneens op de schitterende realisatie door het museum van Tongeren. Het werd een dagtrip voor vier V.O.B.o.W.-ers van uit het station van Roeselare. Drie deelnemers sloten zich aan van uit Kortrijk.

Toptentoonstelling

In het Gallo-Romeins Museum van Tongeren werden we verwacht om 14.30u. Met behulp van audiofonen werden we ingelicht over de herkomst en gebruik van diverse Etruskische voorwerpen. Een selectie van een 305-tal objecten brengt het mysterieuze verhaal van de Etrusken tot leven. De tentoonstelling bevat topstukken uit toonaangevende Europese musea van Leiden, Firenze, Bologna, Trier, Stuttgart, de Villa Giullia in Rome, de Vaticaanse en Capitolijnse musea. Tot de absolute blikvangers behoren rijke inboedels van graven van prinsen en prinsessen, gouden sieraden en bronzen wapens. Maar ook beelden van goden en godinnen en prachtig versierde asurnen staan hier te kijk.

Ruime aandacht gaat naar de verschillende fases in de Etruskische geschiedenis, hun realisaties en wisselwerkingen met andere volkeren.

- Van 1700 -1100 v.Chr. ontstaan en ontwikkelen zich kleine op zichzelf gerichte nederzettingen.
- In de 9de eeuw v.Chr. komen stedelijke centra tot stand als belangrijke economische knooppunten, die dank zij uitwisselingen, culturele invloeden en intense handel tot bloei kwamen.
- Van 750-500 v.Chr. wordt als het hoogtepunt van de Etruskische cultuur aangenomen.
- In 474 v. Chr. ondergingen de Etrusken een verpletterende nederlaag tegen de Grieken uit Cumae en Sicilië.

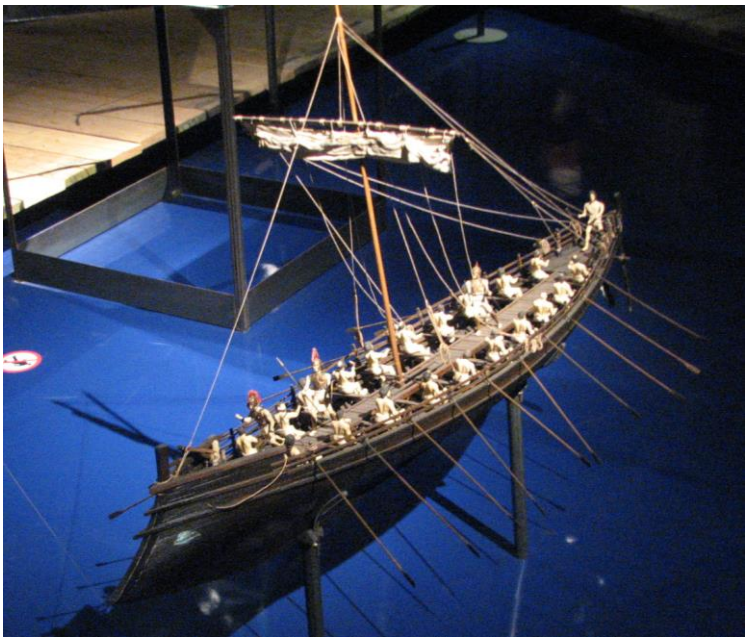

De Etrusken waren geboren zeevaarders

Vaas met armen doorheen staande oren

Rood impasto aardewerk met crème beschilderding (engobe) Cerveteri (650-625 v. Chr.)

Bronzen beeldjes van vrouw en drie krijgers

Antefixen: dakdecoraties op imbrices (bovenpannen)

De Etrusken een vergeten volk

Sedert de middeleeuwen zijn de Etrusken in ons onderwijs een vergeten volk. Bijna uitsluitend gaat de aandacht naar Grieken en Romeinen. Niettemin beschikten de Etrusken lang vóór de bloeitijd van het Romeinse Rijk over een rijke cultuur.

De Etrusken leefden in het kerngebied Etrurië, in delen van het huidige Toscane, Umbrië en Latio tussen 1700 en 1100 v.Chr. in kleine op zichzelf gerichte nederzettingen, vooral van landbouw, veeteelt, jacht en visvangst. Vis werd gevangen in de meren, rivieren en in de zee. In de uitgestrekte bossen werd gejaagd op wild, hout was er in overvloed voor eigen gebruik en voor export. Het vee leverde trekkracht, vlees, huiden en wol. Voedsel en drank werden voorzien door oogst van graan, olijfolie, gedroogd fruit en wijn. Metaalertsen als ijzer, koper, tin en zilver werden ontgonnen. Slaven delven ze op, vaklui smeden ze en ambachtslui maken er hoogwaardige artefacten van, vooral in ijzer en brons (legering van koper en tin).

De Etrusken waren geboren zeevaarders: ze controleerden eeuwenlang de handel op “hun” Tyrrheense Zee. Grieken en Feniciërs zorgen voor instroom van goederen, kennis, ideeën en mensen. De Etrusken integreren dit alles in eigen tradities en samenlevingen. Bv. De antefixen, dakversieringen als maskers op het uiteinde van de bovenpannen (imbrices), door de Etrusken veelvuldig gebruikt en later overgenomen in de rijke Romeinse villa’s.

Workshop voor jongeren: aardewerk beschilderen & juwelen maken

Topstuk

Uit de Villa Giullia zijn de gouden plaatjes van Pyrgi te vermelden, zowat de “steen van Rosetta” van de Etrusken. Ze hingen naast elkaar aan een tempeldeur, twee in het Fenicisch en één in het Etruskisch. Ze vormden de sleutel tot de ontcijfering, door vergelijking kon men de taal decoderen. Het Fenicisch is als Semitische taal redelijk goed gekend. Als schrift namen de Etrusken 20 van de 26 Griekse letters over.

Grafcontexten

Uit de begraafplaatsen kan het dagelijkse leven afgeleid worden. Ze hadden de gewoonte huizen in miniatuur na te bouwen in hun grafkelders.

Wisselwerking tussen Etrusken en Kelten komt aan bod met de vondsten uit drie Keltische graven: twee uit Duitsland (Weiskirchen en Asperg) en een uit België (Eigenbilzen). Dit laatste graf is het rijkste Keltische graf van België en bevatte ook Etruskische objecten.

Inspiratie bij de Etruskische cultuur

Voor ons noordelingen is de oude cultuur der Etrusken weinig bekend, maar toch hebben de archeologische ontdekkingen in Italië ook hun invloed gehad op onze moderne maatschappij. Zo vond de Zwitserse beeldhouwer en schilder Alberto Giacometti (1901-1966) er zijn inspiratie. Hij liet zich bij de Etrusken inspireren voor zijn creatie van smalle en ranke beeldfiguren.

Ook jongeren kunnen bij gelegenheid van deze tentoonstelling geanimeerd worden. Kinderen ontvangen bij het binnenkomen een waaier met foto’s met een tiental voorwerpen die ze tijdens het bezoek dienen te vergelijken met de originele objecten in de vitrines.

Tijdens workshops, elke namiddag, leren kinderen juwelen maken of aardewerk beschilderen, net zoals de Etrusken deden.

Een moeder, reeds jaren V.O.B.o.W.-lid, was er graag met haar kinderen bij geweest op woensdag 21 augustus ll. Door werkomstandigheden op woensdag kon ze echter niet mee met haar kroost. Maar geen nood, de tentoonstelling werd verlengd t/m 11 november.

Van een V.O.B.o.W. lid en deelnemer kregen we volgend e-mail:

“ Ik heb genoten van de Etrusken. Het was werkelijk een openbaring met prachtige stukken die uitstekend waren tentoongesteld. Bedankt voor het initiatief”.

Enkele V.O.B.o.W. - deelnemers praten even na.

(alle foto's: J. Goderis)

PATACONS EN PIJPAARDEN BEELDJES GEVONDEN IN ROESELARE

Jozef Goderis

Patacons zijn schijfjes of in pijpaarde gebakken medaillons, doorgaans met felle kleuren beschilderd en geplaatst op een vollaard, een soort feestgebak. Een patacon is een decoratieobject bij uitstek in de populaire Vlaamse beeldcultuur. In de voorbije decennia doken op drie plaatsen in Roeselare dergelijke voorwerpen op:

- In Roeselare Haven (1981)
- In de Meelstraat bij de familie Flipts (1996)
- In het centrum van Rumbeke op 16.03.1994 nabij de verdwenen taveirne " Den Trog".

Herkomst van de patacon

Het geschenk van een gebak met een munt erin gaat blijkbaar ver terug in de tijd. Germanen en Romeinen verhoogden het aanbod van een geschenkkoek door er een munt op aan te brengen. In de middeleeuwen werden vollaards geschonken door de leenman aan de leenheer. Ook priesters, onderwijzers en kinderen van een kerkkoor kregen soms een vollaard met een patacon.

In de Spaanse 17de eeuw was de patacon gangbaar als een grote zilveren munt in de Nederlanden. De waarde van dergelijke zilverling was 8 schellingen of 48 stuivers. Om een patacon te verdienen moest een arbeider vier dagen werken. De naam patacon komt van "patagon" het grootste zilveren muntstuk uit de 17de eeuw. Na een reeks inflaties werd het zilveren muntstuk vervangen door een beeltenis in gips of in pijpaarde.

De eindejaarsfeesten van St. Maarten, Sinterklaas, Kerstmis en Nieuwjaar waren de gepaste gelegenheden waarbij specifieke broden, vollaards, koeken en gebak werden bereid en waarop patacons, pijpaarden schijfjes, werden aangebracht. Zo werd een gelukkige, vreugdevolle boodschap o.m. voor het nieuwe jaar door middel van het dessert meegegeven. In Vlaanderen werden kerstbroden vollaards genoemd. Ze zagen er uit als een ovaal brood met twee bolvormen aan de uiteinden. (foto 1).

Foto 1: Kerstbrood

Diverse synoniemen voor het woord patacon

In de loop van de tijd werden die patacons met verschillenden namen toebedeeld. In Kortrijk vinden we het woord *skild* of *vollersplaat*, in Menen *nieuwjaarschild*, in Mechelen *schilleken* en in Lier, Gent en Gavere *schildeken*. In Laarne, Kalken en St. Niklaas spreekt men van een *schilderij*, in Lier een *nieuwjaarken* en in Brussel een *printje*, in Hamme, Berlare en Opwijk over een *maan*. In Wallonië heeft men het over *disque* (Luik), *Jésus* (Mons en Ath) , *l' écaille* (Doornik) en *le dieu* (Nijvel). In de streek van Oudenaarde was de patacon ook gekend onder de naam *cokilde*, wat verwijst naar de Waalse benaming *coquille*. In Rijsel worden patacons ook *coquilles* genoemd. (Inghelram 2011, 6-7).

Voorstellingen op de Roeselaarse vondsten

Op de patacons herkennen we een korf met bloemen, een ster, een hond en een paard.
Ook pijpaarden heiligenbeeldjes werden op de vollaards geplaatst. De opgegraven beeldjes zijn allen onthoofd. Daardoor is het moeilijk om de afgebeelde figuren echt te identificeren. De voorstellingen kunnen zowel van religieuze of in een latere fase van profane aard zijn. Op de feestgebakken werden zowel patacons (medaillons) als heiligenbeeldjes geplaatst. (Baart *et al.* 1977, 472).

<u>Pijpaarden beeldjes gevonden in Roeselare haven (1981</u>)

De afgebeelde figuurtjes staan op ronde sokkeltjes van circa 2 cm diameter. Een van de twee houdt een stok of staf in de hand. Bewaarde hoogte van de onthoofde beeldjes: 3,5 en 4cm (foto 2).

Foto 2

Patacons gevonden in de Meelstraat in de tuin van de familie Flipts (1996)

Bloemenkorf (diameter 5 cm)
Ster (diameter 2,5 cm)
Paard (diameter 6,5 cm) vertoont nog sporen van beschildering
Hond (niet in een medaillon) (hoogte 5,5cm).
Datering van de patacons: 18de-19de eeuw.

Foto 3: Vier patacons uit de tuin van de familie Flipts

Pijpaarden vrouwenbeeldje gevonden in het centrum van Rumbeke, nabij de verdwenen taveirne Den Trog in 1994

Diameter van het ovalen sokkeltje 2,5 en 3cm.
Bewaarde hoogte van het onthoofde beeldje 7cm.
Voorstelling: mogelijk een Maria beeldje met kind Jezus. Het onderkleed van Maria vertoont wat drapering. Dergelijke beeldjes werden in Vlaanderen massaal geproduceerd in een metalen gietvorm (foto 4 en tekening 1).
Datering van de pijpaarden beeldjes: 16de-17de eeuw.

Foto 4 + Tekening: Onthoofd heiligenbeeldje in witte pijpaarde gevonden nabij de taveirne “Den Trog” op 16.03.94. Vermoedelijke datering 16-17de eeuw.

Grondstof voor de patacons

Patacons werden gemaakt door de potten- en pijpenbakkers. Ze werden per gewicht verkocht aan de broodbakker. Pottenbakkers hadden de kennis en de technische middelen om dergelijke voorwerpen te vervaardigen in gebakken klei. Sommige patacon-bakkers zetten een stempel op hun producten, zoals de pijpenmakers dit deden met hun hielmerken of merken op de steel van hun pijpen. Maar voor de patacon-bakkers was dat eerder uitzondering dan regel (Inghelram 2011, 6-7). Op de patacon-vondsten van Roeselare zijn ook geen merken te bespeuren.

Zuivere pijpaarde, een witbakkende kalkrijke kleisoort uit de vallei van de Maas of uit de omgeving van Keulen, Siegburg en Raeren leek de beste grondstof voor het vervaardigen van patacons.

Matrijzen voor het vervaardigen van patacons

De witte pijpaarde werd eerst gedroogd en verpulverd. Deze materie liet men een paar maanden weken in een bak. Vervolgens werd de geweekte klei goed gekneed en gemodelleerd tot grote kleiballen en nadien plat gedrukt tot kleirollen. Met een draad of spatel werden dunne plakken afgesneden van de rollen en nadien in de matrijs geduwd. De overtollige klei werd met een mes weggesneden.

Pottenbakkers dompelden hun matrijzen in zeepsop of wreven hun vormen in met talkpoeder om te voorkomen dat de patacon teveel in de vorm zou kleven. De negatieve vormen werden doorgaans vervaardigd van zuivere pijpaarde. Soms werden ook wel eens houten vormen gebruikt, maar de meeste van die houten vormen bleven zeker in de bodem niet bewaard. In de 19de eeuw

maakte men gebruik van gipsen matrijzen. Maar ook in dit geval werden deze vormen best vooraf behandeld met talkpoeder. Na het drogen werden de patacons uiteindelijk gebakken in de pottenbakkersoven.

Beeldjes in pijpaarde

In Duitsland (regio Keulen), België (Ardennen) en Engeland werd al van rond de 14de eeuw witbakkende klei gebruikt om dergelijke beeldjes te maken. Deze industrie bereikte haar hoogtepunt in het tweede kwart van de 15de eeuw (15b) in Nederland, België en Duitsland. Vanaf het begin van de 17de eeuw werden uit deze witte grondstof eveneens rookpijpen vervaardigd, wat aanleiding gaf tot de naam “pijpaarde”.

In de 15de en 16de eeuw werden de kerken rijkelijk voorzien van grote heiligenbeelden en schilderijen. Gelovigen wilden graag een gelijkaardige afbeelding van die heiligen voor privé- devotie. Zo kwam de massale productie van kleine, goedkope pijpaarden beeldjes op gang. Ze werden geproduceerd in metalen gietvormen. Ze bestonden in twee formaten van ± 25 cm en van ± 7 cm. De beeldjes die we in Roeselare vonden zijn van het kleinere formaat. Ze werden o.m. op zak als een soort amulet gedragen ter bescherming tegen gevaren onderweg.

Die beeldjes worden gekenmerkt doordat ze doorgaans op een laatgotisch sokkeltje rusten. Voorstellingen van Maria, Maria met kind, St. Anna en andere heiligen komen vaak voor (Lambrecht 2007, 80). De fragmenten die we in Roeselaarse bodem vonden zijn te beschadigd om te kunnen uitmaken om welke heilige het precies gaat. Van de onthoofde beeldjes is slechts het onderste deel bewaard gebleven. De handen op de drie beeldjes zijn tegen het lichaam gedrukt. Het mogelijke Mariabeeldje is gekleed in een veelvuldig geplooid gewaad en de twee andere afbeeldingen staan op een rond consooltje of sokkeltje.

Besluiten

Op heden zijn patacons nog zelden verkrijgbaar in de handel. Interessante collecties zijn te bezichtigen in het Bakkerijmuseum van Veurne en in volkskundige musea o.a. in Antwerpen, Gent, Brugge en Dendermonde (Begijnhof).

In Roeselare was het gebruik van patacons gangbaar, gezien bodemvondsten dit aantonen. Ook dr. D. Denys in het Roeselaarse Volksleven p. 242 getuigt: “Op Kerstmorgen worden de kinderen door *Ingelki Gabriel* met vollaards en andere hemelgeschenken bezocht “.

Dergelijke pijpaarden voorwerpen zijn niet in de eerste plaats bedoeld als verzamelobject maar zijn eerder van belang om de tijdsgeest van toen wat beter te begrijpen. Wat drukten onze voorouders uit bij hun feestwensen, hoe werd hun tijd besteed om die voorwerpen te vervaardigen en hoe kwam o.m. hun privé - devotie tot uiting? De patacons en de pijpaarden beeldjes vormen aldus een bescheiden voorstelling van de opvatting en de zeden in voorgaande eeuwen.

Referenties

Baart J. *et al.* 1977: *Pijpaarden voorwerpen* in Opgravingen in Amsterdam, 20 jaar stadskernonderzoek, 472-475.

De Groote K.& Moens J. & Ervynck A: 2004: *Patacons in de Peperstraat* in Vlekken en kruimels. Een archeologische en culinaire verkenning van een Vlaamse stad. Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed & Stad Aalst, 78-83.

Goderis J. 1994: *Archeologische vondsten bij grondwerken op het kerkplein te Rumbeke,* in Rollarius 23ste jaargang nr 4, 1994, 203-208.

Graas T.G.M. 1983: *Pijpaarden beeldjes* in Van Bos tot Stad. Opgravingen in ’s Hertogenbosch, 223-228.

Inghelram L. 2011: *Vollaards met Patakons* in Patakon, tijdschrift over bakerfgoed. Jaargang 2, nr 2, december 2011. Bakkerijmuseum Veurne, 3-8.
Kightly Ch. & Pieters M. & Gevaert G. & Denis H. & Goigne J. *Gebeden, bedevaarten en boeken: godsdienst en geletterdheid* in Walraversijde 1465, 105.
Lambrecht G. 2007: *Beeldjes in pijpaarde* in De Cop doorgespoeld. Een 16de eeuwse beerputvulling anders bekeken. Dendermonde, 80-82.
Stam R. 2013: *Een Kerststal uit het Westerwald* in Pijpelogische Kring Nederland, jaargang 35, nr 139 januari 2013, 2600-2606-2607.

GROTTENLEEUW

Panthera leo

samengesteld door Hendrik Demiddele

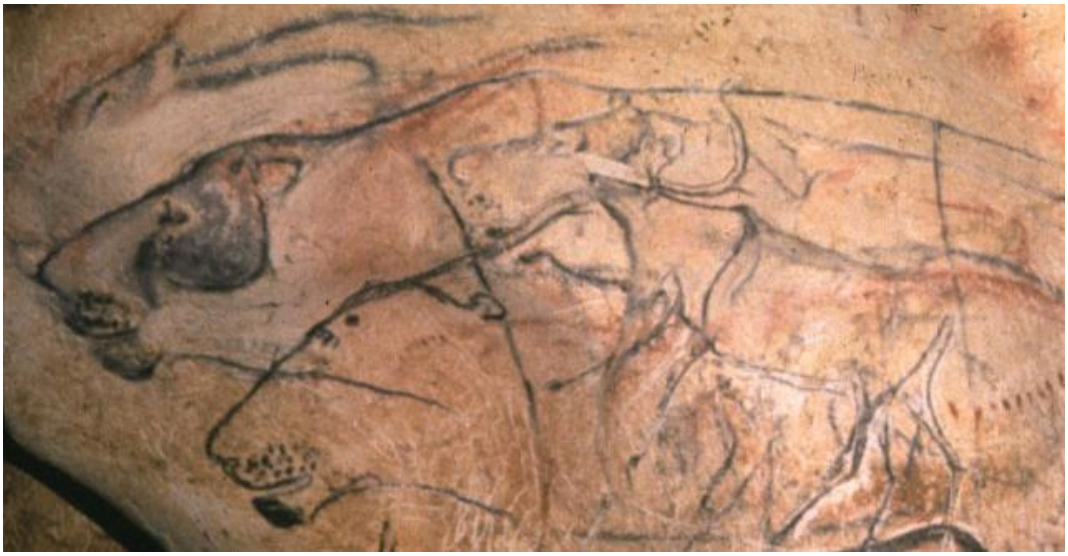

De grottenleeuw leefde gedurende het Laat-Pleistoceen in Europa en kwam ook voor bij ons. Het Pleistoceen werd gekenmerkt door ijstijden, waardoor het landschap er in die tijd heel anders uitzag dan tegenwoordig. De zogenaamde mammoetsteppe bestond uit weidse grasvlakten met her en der bosjes. De grottenleeuw had geen voorkeur voor koudere of warmere perioden en wordt daarom gevonden in lagen die zowel tijdens interglacialen als glacialen zijn afgezet. Zolang er voldoende prooi beschikbaar is, dan is een roofdier zoals de grottenleeuw over het algemeen niet aan een bepaalde biotoop gebonden.

In 1810 werd er voor het eerst over vondsten van de grottenleeuw geschreven. De naam grottenleeuw, die toen aan het dier gegeven werd, slaat niet zozeer op de leefwijze van het dier, maar op plaatsen waar vondsten destijds veelal gedaan werden, namelijk in grotten in de Ardennen en de Alpen. De grottenleeuw hield waarschijnlijk geen winterslaap zoals de grottenbeer, dus dit kan de vondsten van botten in grotten niet verklaren. In grotten worden meestal resten van oude individuen gevonden. Mogelijk zochten zieke leeuwen of leeuwen die gingen sterven beschutting. Het is ook mogelijk dat ze werden aangetrokken door de geur van rottend vlees, bijvoorbeeld afkomstig van een in zijn winterslaap gestorven grottenbeer. De grottenleeuw kwam dus wel in grotten, maar waarschijnlijk slechts zelden. In de grot van Chauvet in de Ardèche in Frankrijk heeft de prehistorische mens veel grottenleeuwen op de wanden geschilderd. Deze tekeningen zijn mogelijk meer dan 30.000 jaar oud. Ook zijn in enkele grotten beeldjes van klei en ivoor gevonden die grottenleeuwen voorstellen.

De belangrijkste informatie over de uiterlijke verschijning van de grottenleeuw heeft men af kunnen leiden van prehistorische grottekeningen, beeldjes en graveringen. Deze laten zien dat de grottenleeuw, net als moderne leeuwen, egaal van kleur was. Alleen rond de basis van de snorharen zaten zwarte stipjes. Een grottenleeuw had ook een kwastje aan de staart, wat karakteristiek is voor leeuwen. Recente mannetjesleeuwen onderscheiden zich van andere katachtigen door hun manen. Die maken het mannetje nog imposanter en mooie grote manen helpen daarom bij het winnen van leiderschap over een groep. In deze dominante positie kan het mannetje met de meeste vrouwtjes paren en worden genen voor grote manen beter doorgegeven aan de volgende

generatie dan de genen voor kleinere manen. Dit heet seksuele selectie.

Nu blijkt echter uit de afbeeldingen dat de grottenleeuw mogelijk een heel kleine krans van manen had, of zelfs helemaal geen. Waarschijnlijk leverden manen toen geen voordeel op. Manen spelen namelijk ook een belangrijke rol in de warmtehuishouding van een leeuw, doordat de krans van haren erg goed warmte vasthoudt.

De Afrikaanse leeuw zou het hierdoor veel te warm krijgen in het tropische klimaat waarin hij leeft. Daarom is ter compensatie de vacht op het achterlijf veel korter, zodat daar veel warmte uitstraalt, hoewel er bij grote inspanning toch nog een grote kans op oververhitting bestaat. De grottenleeuw leefde in een geheel ander klimaat. Het was veel kouder, wat een langere en dichtere vacht van levensbelang maakte. Je zou dus zeggen dat manen onder deze omstandigheden alleen maar voordeel kunnen bieden, omdat een extra dikke sjaal om je hals je nog beter bestand maakt tegen de extreme koude, maar in de praktijk werkt het toch anders. Waarschijnlijk speelden de grote temperatuurverschillen tussen de seizoenen een rol. Een uniforme vacht over het hele lichaam - dus geen manen - was in dat type klimaat waarschijnlijk de verstandigste optie.

De grottenleeuw had hoogstwaarschijnlijk scherpe klauwen met intrekbare nagels, omdat leeuwen en tijgers van nu die eigenschap ook hebben. Wel staat vast dat ze lange, scherpe en min of meer ronde hoektanden hadden met een groef (bloedgleuf) in de lengte, die ze gebruikten om hun prooi te doden.

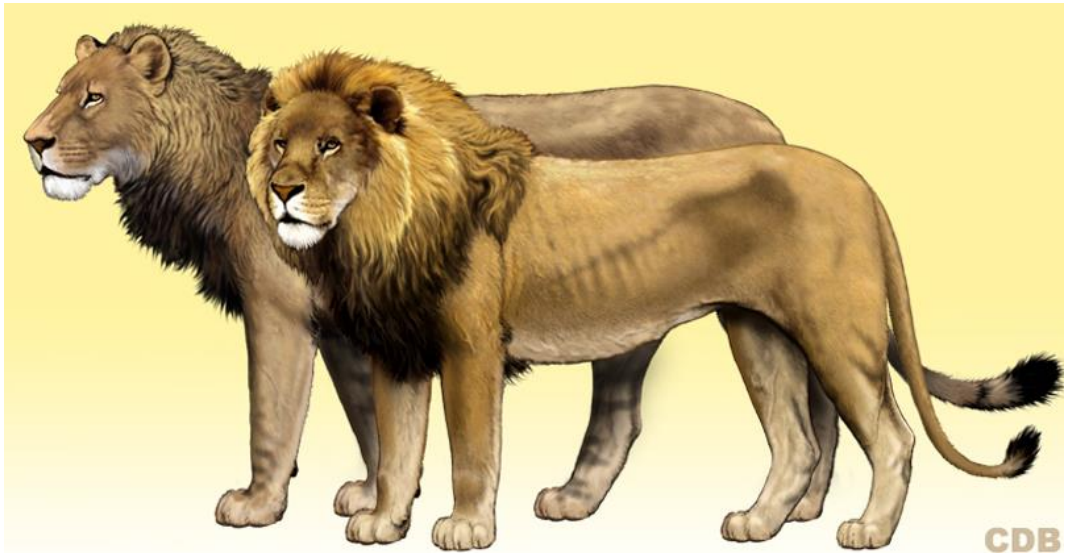

De grottenleeuw was aanzienlijk groter dan de grootste Afrikaanse leeuwen, naar schatting ten minste zo'n 10%. De soort behoort hiermee tot de grootste katachtigen die ooit geleefd hebben. Er zijn botten gevonden van mannelijke individuen die duiden op een schouderhoogte van 1,20 meter en een lengte van ongeveer 2,10 meter (zonder staart). Extreem grote botten duiden zelfs op een schouderhoogte van 1,50 meter. Ook in het Nederlandse materiaal komen we botten tegen van dergelijke reuzen. Ze waren echter niet allemaal zo groot. De lichaamsgrootte van leeuwen is namelijk erg variabel, afhankelijk van klimaat en geografische verspreiding. Het is een algemeen verschijnsel dat dieren die in een koud klimaat leven groter worden dan dieren in een tropisch klimaat. Ook varieert het voedselaanbod per gebied en leeuwen in prooirijke gebieden konden dus groter worden. Dan is er natuurlijk ook nog het verschil in grootte tussen de seksen. Mannetjesleeuwen zijn meestal veel groter dan de vrouwtjes. Dit verschijnsel, dat bij meer diersoorten voorkomt, wordt seksuele dimorfie genoemd.

Recente leeuwen leven in familiegroepen, die bestaan uit ongeveer tien vrouwtjes met hun nakomelingen en een dominant mannetje. Daarnaast zijn er kleine groepen met uitsluitend jonge mannetjes en mannetjes die steeds gevechten om het leiderschap van een groep verliezen. Nu is er geen bewijs dat de grottenleeuw ook in troepen leefde, maar aanwijzingen zijn er wel. Men heeft bijvoorbeeld een bot gevonden van een grottenleeuw die tijdens zijn leven een flinke ontsteking heeft gehad die enige tijd heeft geduurd. Aangezien jagen met deze ontsteking onmogelijk moet zijn geweest, is het waarschijnlijk dat andere dieren van de troep het dier geduld hebben en een deel van de jachtbuit gegeven hebben. De belangrijkste aanwijzingen zijn echter de tekeningen van leeuwen in de grot van Chauvet in de Ardèche. Op de wanden zijn groepen leeuwen afgebeeld die bestaan uit minimaal vijf dieren.

De grottenleeuw maakte jacht op verschillende herbivoren die op de mammoetsteppe graasden: paarden, grote herten (reuzenhert, edelhert, wapiti), grote runderen (oeros, bizon) en mogelijk ook mammoeten. Het jachtterritorium bestreek waarschijnlijk een groot gebied. Recente leeuwen leven niet alleen in grotere groepen, het zijn ook de enige katachtigen die in groepen jagen. Wederom is het onbekend of dit bij de grottenleeuw ook het geval was, hoewel de grottekeningen van Chauvet daar wel op duiden. Er bestaan meerdere theorieën over de jachtstrategie van de grottenleeuw. Mogelijk verschuilde een grottenleeuw zich en wachtte een geschikte prooi op, waarna hij hem besprong. Daardoor viel het prooidier hopelijk om, waarna hij het doodde met een beet in de hals. Het kan ook zijn dat grottenleeuwen in kleine groepjes hebben gejaagd. Men denkt ook dat mannetjes, omdat ze geen manen hadden, veel actiever konden zijn tijdens de jacht.

De voortplanting verliep waarschijnlijk als bij de moderne leeuw. Bij deze laatste vindt de paring plaats nadat een vrouwtje krols is geworden. Dit gebeurt over het algemeen eens per twee jaar, maar kan vaker voorkomen als de welpen onverhoopt sterven. Bij een succesvolle bevruchting duurt de draagtijd ongeveer 110 dagen, waarna er gewoonlijk 3-4 welpen geboren worden. Dit geldt voor alle soorten uit de *Panthera*-familie. De welpen worden nog lang door hun moeder verzorgd: pas na ongeveer twee jaar kunnen ze op eigen benen staan.

De grottenleeuw was relatief algemeen in Europa, maar kwam ook in Azië voor. Het verspreidingsgebied liep van Engeland in het westen tot de Beringstraat in het oosten en van Siberië in het noorden tot Turkestan in het zuiden. Voor de laatste ijstijd kwam de grottenleeuw ook voor in Denemarken en Zuid-Zweden, maar tijdens de laatste ijstijd (Weichselien, 70.000-10.000 jaar geleden) trok hij zich terug naar zuidelijker gelegen gebieden.

Sommige onderzoekers denken dat de grottenleeuw zelfs via Beringia in Noord-Amerika terecht is gekomen. Het subcontinent Beringia bestond tijdens perioden met een laag zeeniveau (ijstijden) uit de Beringlandbrug en een gedeelte van Oost-Siberië en Alaska. De uitwisseling vond mogelijk plaats tijdens de op een na laatste

ijstijd. Vergelijking van fossiel materiaal van de Beringialeeuw met de Noord-Amerikaanse grottenleeuw (*Panthera leo atrox*) en de Euraziatische grottenleeuw leek inderdaad een grotere verwantschap met de Euraziatische grottenleeuw aan te tonen, hoewel de Beringialeeuw een slag kleiner was.

De grottenleeuw kwam voor tijdens het Laat-Pleistoceen. Hij verscheen voor het eerst rond 370.000 jaar geleden en stierf rond 10.000 jaar geleden uit. Dit geologische tijdvak wordt gekenmerkt door ijstijden.
De vroegst bekende voorouder van de leeuwen is de Europese jaguar (*Panthera gombaszoegensis*). Van deze soort zijn fossielen gevonden uit het Vroeg-Pleistoceen (bijna twee miljoen jaar oud) in de Olduvaikloof in Oost-Afrika, maar ook op meerdere plaatsen in Europa en in Nederland. Hij bezat zowel kenmerken van de leeuw als de tijger. Met het begin van het eerste Pleistocene interglaciaal in Europa werd het steppegebied vergroot. Daarmee verspreidde tussen 600.000-500.000 jaar geleden een primitieve vorm van de grottenleeuw (*P. l. fossilis*) zich van Afrika naar Europa. Deze vroege vorm van de grottenleeuw was de eerste in de groep van grottenleeuwen die leefden tijdens het Pleistoceen, de zogenaamde '*spelaea*-groep':

- *Panthera leo fossilis* Vroeg-Midden-Pleistocene Europese grottenleeuw
- *Panthera leo spelaea* Laat-Pleistocene Europese grottenleeuw
- *Panthera leo vereshchagini* Oost-Siberische and Beringiagrottenleeuw
- *Panthera leo atrox* Noord-Amerikaanse grottenleeuw

Fossielen van een naaste verwant van de *spelaea*-groep zijn opgegraven in Choukoutien, in Noordoost-China. Deze *Panthera youngi* leefde rond 350.000 jaar geleden en vertoont overeenkomsten met zowel de Euraziatische als de Amerikaanse grottenleeuwen. Deze katachtige vormt daarom mogelijk de schakel tussen *P. l. fossilis* en de overige leden van de *spelaea*-groep.

De Europese grottenleeuw (*P. l. spelaea*) verdween langzaam uit Europa aan het einde van de laatste ijstijd. De reden hiervoor is hoogstwaarschijnlijk het veranderende klimaat, waardoor Europa steeds meer met bossen bedekt raakte en het ideale leefgebied van de grottenleeuw verdween. Ook stierven er rond die tijd heel veel grote herbivore diersoorten uit, waardoor er een tekort aan prooidieren kan zijn ontstaan. De mens heeft het verdwijnen van de grottenleeuw waarschijnlijk niet veroorzaakt, wegens gebrek aan goede wapens. Mensen hebben wel jacht op ze gemaakt, wat blijkt uit grottekeningen en overblijfselen van primitieve kampementen.

In Azië en Afrika werd de habitat van de grottenleeuw teruggedrongen door de uitbreiding van de gebieden waar mensen woonden, maar er zijn aanwijzingen dat de grottenleeuw mogelijk lange tijd op de Balkan en in Zuidwest-Azië tot in India overleefde. Het werkelijke moment van uitsterven van de soort wordt soms geschat op slechts 2000-3000 jaar geleden. Sommigen twijfelen er zelfs aan of de grottenleeuw werkelijk helemaal uitgestorven is en denken dat de soort in de recente leeuwen voortleeft. DNA-onderzoek heeft echter aangetoond dat de grottenleeuw geen nazaten heeft nagelaten.

Over de taxonomische positie van de grottenleeuw zijn de meningen verdeeld: was het een leeuw of een tijger? Sommige onderzoekers menen dat het een aparte leeuwensoort was, die ze *Panthera spelaea* noemen. Volgens anderen zijn er te weinig verschillen met de gewone Afrikaanse leeuw (*P. leo*) en moet de grottenleeuw worden gezien als een ondersoort: *P. l. spelaea*. Weer anderen beschouwen de grottenleeuw helemaal niet als een leeuw maar als een tijger (*P. tigris*). Zij baseren zich met name op de bouw van de schedel, die naast leeuwkenmerken ook enkele tijgerkenmerken vertoont. Op grottekeningen is echter helemaal geen gestreepte vacht te zien en recent genetisch onderzoek toont aan dat het DNA van de grottenleeuw meer lijkt op dat van de Afrikaanse leeuw dan op dat van de tijger. De algemeen aanvaarde mening is dan ook dat de grottenleeuw een echte leeuw is geweest, die het beste kan worden aangeduid met de soortnaam *Panthera (leo) spelaea*.

(Passim: M. Koot, Naturalis)

GROTTENHYENA

Crocuta spelaea

samengesteld door Hendrik Demiddele

De grottenhyena is aan de hand van botten uit grotten beschreven. Opvallend zijn de lange voorpoten en de korte achterpoten. Hierdoor krijgt hij zijn karakteristieke aflopende rug. In Europa worden restanten van deze carnivoor bijna uitsluitend in grotten gevonden. Men ging ervan uit dat deze hyena in grotten leefde. Of dit juist is valt niet na te gaan, maar grotten hebben vaak als vraatplaats gediend. Mogelijk sleepten de hyena's karkassen grotten in en legden ze zo voorraadplaatsen aan. De grottenhyena had een gespecialiseerd gebit waarmee zelfs botten doormidden gebeten konden worden. Kannibalisme kwam bij deze soort ook voor; het waren vooral jonge en zwakkere dieren die het slachtoffer werden. Knaag- en bijtstructuren op ongeveer driekwart van de botten zouden dit aantonen.

De grottenhyena was iets groter dan de gevlekte hyena (*Crocuta crocuta*), die 150 cm lang kan worden en een schouderhoogte van 80 cm heeft. De gevlekte hyena die tegenwoordig nog in Afrika voorkomt kan een gewicht van 80 kg bereiken en 25 jaar oud worden. De lichaamsgrootte van de grottenhyena was mede afhankelijk van het klimaat. Gedurende warmere perioden in het Pleistoceen was de grottenhyena in de regel iets kleiner dan gedurende de koudere perioden. Vrouwtjes van deze soort waren over het algemeen iets groter en sterker dan hun mannelijke soortgenoten. De grottenhyena wordt ook wel de gevlekte hyena uit de ijstijd genoemd. Aangenomen wordt dat de grottenhyena een typisch vlekkenpatroon had, zoals de huidige hyena dat ook heeft. Bij oudere dieren verbleekten deze vlekken weer.

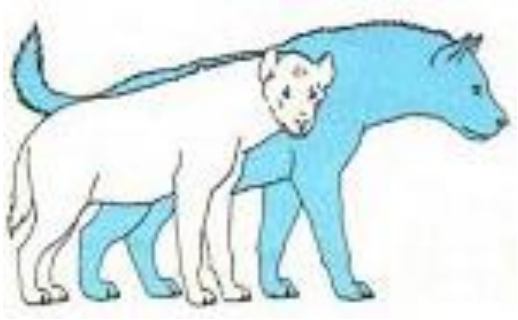

De grottenhyena was een van de belangrijkste carnivoren uit het Laat-Pleistoceen. Net als zijn recente soortgenoten was hij niet alleen een aaseter, maar ook een actieve jager op grote dieren. Jonge en onervaren dieren van zowel de wolharige mammoet als de wolharige neushoorn hebben mogelijk ook op het menu gestaan. De grottenhyena kwam voor in verschillende biotopen, zoals bergachtige streken, maar hij bewoonde ook de open mammoetsteppe.

De soort leefde hoofdzakelijk in roedels tot zo'n 25 dieren. Deze roedels bestonden uit individuen van verschillende leeftijden en werden geleid door vrouwtjes. Dieren die uit de roedel werden verstoten, met name volwassen mannelijke hyena's, leefden vaak solitair. Grottenhyena's waren goed aangepast aan het leven op de mammoetsteppe maar verbleven ook wel in grotten, bijvoorbeeld tijdens de winter. Jonge dieren verschuilden zich in deze grotten. Gebieden met extreem lage wintertemperaturen werden gemeden. De soort was dan ook meer een bewoner van gematigde streken. Het leven van de pleistocene hyena is goed te vergelijken met dat van de recente hyena. Ook de grottenhyena jaagde in groepsverband. Dankzij hun uiterst massieve kiezen bezat de grottenhyena een zeer krachtige 'schaar', waarmee botten zelfs doormidden gebeten konden worden. Doordat de hyena deze botten ook opat en het fosfaat uit de botten uithardde, zijn zelfs zijn uitwerpselen bewaard gebleven.

De huidige hyena's paren het hele jaar rond en na een draagtijd van 110 dagen komen één of twee jongen ter wereld. Opvallend bij grottenhyena's is het hoge sterftecijfer bij jongen tot 15 maanden oud. Deze dieren waren mogelijk een makkelijke prooi voor oudere soortgenoten. Kannibalisme komt ook bij de huidige gevlekte hyena nog voor; daarom groeien jonge dieren op in gegraven burchten of grotten.

De grottenhyena leefde wijdverspreid in Eurazië, van Noordwest-Europa tot en met het noorden van China en Noord-Korea. Complete skeletten of grote deelskeletten zijn er tot op heden niet gevonden. In het Sauerland in Duitsland zijn vele grotten waar grottenhyena resten zijn aangetroffen. Andere vindplaatsen zijn Kirkdale in Engeland, Gombasek in Hongarije en Süssenborn en Mosbach in Duitsland.

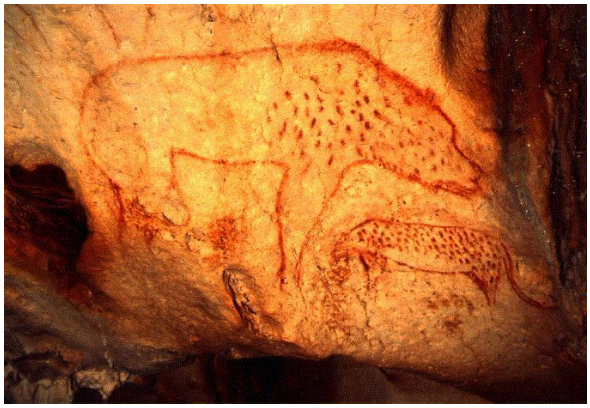

De grottenhyena is een van de bekendste roofdieren van het Laat-Pleistoceen. Er zijn echter geen dateringen uit het laatste deel daarvan. Hij lijkt dus al eerder te zijn uitgestorven: de jongste resten zijn zo'n 40.000 jaar oud. Vondsten uit Untertürkheim in Duitsland tonen aan dat de grottenhyena al 130.000 jaar geleden aanwezig was in Europa. In Rusland zijn vondsten van ongeveer 350.000 jaar oud bekend, afkomstig dus uit het Midden-Pleistoceen.

Hyena's lijken uiterlijk veel op hondachtigen. Toch behoren ze tot de groep van de civetkatten. De grottenhyena is een ondersoort van de gevlekte hyena, die tegenwoordig uitsluitend in Afrika voorkomt. De verwantschap tussen deze recente hyena en de ondersoort uit het Pleistoceen is aangetoond met DNA-onderzoek. Deze verwantschap is dusdanig dat op basis van het DNA geen reden is om de grottenhyena als aparte soort te beschouwen.

(Passim D. van den Berge, Naturalis)

GROTTENBEER

Ursus spelaeus

samengesteld door Hendrik Demiddele

De grottenbeer is de grootste landcarnivoor die ooit in Eurazië heeft geleefd. Fossielen van deze soort worden veel in grotten gevonden. De naam grottenbeer is een letterlijke vertaling van de wetenschappelijke naam. Deze soort wordt echter ook vaak holenbeer genoemd, een vertaling van het Duitse Höhlenbär. De grottenbeer is, na de wolharige mammoet en de wolharige neushoorn, één van de bekendste zoogdieren uit de laatste ijstijd. Al sinds het begin van de 19e eeuw worden er grote aantallen botten in grotten in Engeland, Duitsland en Oostenrijk gevonden. De grottenbeer wordt ingedeeld in de orde van de roofdieren. Deze beersoort was echter een strikte vegetariër, een trend die al bij zijn voorganger Deninger's beer was ingezet.

De schofthoogte van de grottenbeer bedroeg 175 centimeter en de totale lengte lag rond de 3,5 meter. Hij had dezelfde omvang als de huidige grizzly-beer, maar was zwaarder gebouwd en woog misschien wel 1500 kg. Mannetjes waren veel groter dan vrouwtjes, maar er was wel overlap. De hoektanden van mannetjes waren duidelijk groter. De grottenbeer heeft een steil voorhoofd, waardoor hij goed te onderscheiden is van de bruine beer (*Ursus arctos*). Op basis van fossielen van ledematen is bepaald dat de grottenbeer dikker en zwaarder gebouwd was dan de bruine beer.

De grottenbeer had een vegetarisch dieet en kan dus niet echt als roofdier worden bestempeld. Dit blijkt ook uit het gebit, dat zeer veel knobbels had. Deze aanpassing vinden we ook bij de panda, eveneens een vegetariër uit de berenfamilie. Ook verdwijnen de valse kiezen langzaam uit het gebit gedurende de evolutie van de grottenbeer. Een soort die uitsluitend planten eet, heeft weinig aan valse kiezen. Een van de valse kiezen bij de grottenbeer gaat steeds meer op een echte kies lijken (molarisatie), waardoor het maaloppervlak van het gebit wordt vergroot. Uit onderzoek naar pollen in grotten is gebleken dat het voedsel voornamelijk uit alpenkruiden bestond. Daarnaast werden vruchten, bessen, noten, kruiden en zelfs gras gegeten. De alpenkruiden hadden echter de voorkeur omdat ze voedselrijker zijn dan grassen.

Bovendien slijt het gebit minder snel door deze zachtere planten-soorten.

De grottenbeer leefde op een arctische toendra. 's Winters verbleef hij in grotten. Dit bood niet alleen bescherming tegen regen en sneeuw, maar de constante temperatuur zorgde ook voor een gunstiger energie-verbruik. Om meer energie te besparen, hield de grottenbeer, net als de bruine beer een winterrust, waarbij de hartslag met de helft naar beneden ging en de lichaamstemperatuur daalde van 37ºC naar ongeveer 15ºC. Gedurende de winter-maanden bracht het vrouwtje haar jongen ter wereld. Dit was voor zowel de moeder als de jongen een zware tijd. Veel jongen overleefden de eerste weken niet, waarmee het hoge aantal fossielen van pasgeborenen in grotten verklaard kan worden. Ook voor zwakke, zieke en oudere dieren waren dit kritische maanden. Grottenberen brachten bijna de helft van hun ongeveer 30-jarige leven door in donkere grotten.

Dankzij zijn indrukwekkende verschijning zal de grottenbeer weinig vijanden hebben gekend. Jonge exemplaren zijn mogelijk ten prooi gevallen aan de grottenleeuw. Andersom zal de grottenbeer ook jonge grottenleeuwen hebben gedood wanneer zij niet door hun moeder werden beschermd.

Het verspreidingsgebied van de grottenbeer strekt zich uit van het zuiden van Engeland tot over de Pyreneeën en oostelijk tot in de Oeral. Het was dus een typisch Europees dier. Een bekende vindplaats van de grottenbeer is de Drachenhöhle in Steier-mark, Oostenrijk, waar naar schatting resten van zo'n 30.000 individuen zijn aangetroffen. Fossielen worden veel aangetroffen in grotten in bergachtige gebieden, zoals in de Pyreneeën, de Alpen, de Karpaten, de Kaukasus en de Oeral.

De oudste fossielen van de grottenbeer dateren van 250.000 jaar geleden, maar sommigen menen dat ze niet ouder zijn dan 130.000 jaar. De grottenbeer leefde tot zo'n 16.000 jaar geleden en stierf mogelijk uit als gevolg van zijn strikt vegetarische dieet: de tijd die de grottenbeer kon gebruiken om een speklaag op te bouwen waarop hij een hele winter kon teren, werd steeds korter door het veranderende klimaat.

De evolutie liep via de Etruskische beer (*Ursus etruscus*) en Deningers beer tot de grottenbeer. Deze evolutie verliep gelei-delijk, waardoor het lastig is om een grens te trekken tussen verschillende soorten. Uit de Etruskische beer ontstond naast de grottenbeer ook de bruine beer (*U. arctos*), die nog altijd in Noord-Amerika en Eurazië voorkomt. De evolutielijn van de grottenbeer splitste zich een miljoen jaar geleden af van de evolutielijn van de bruine beer. Deze splitsing is ook met genetisch onderzoek aangetoond, waardoor met zekerheid is vast te stellen dat grottenbeer geen variant is van de bruine beer. Hoewel deze splitsing al lang geleden plaatsvond, is van de nu nog levende beren de bruine beer het meest verwant aan de grottenbeer.

Net als bij de wolharige mammoet en het reuzenhert zijn er van de grottenbeer ook dwergrassen bekend. Er is een duidelijk verband tussen de hoogte van de woonplaats en de grootte van de beren. De dwergrassen zijn altijd afkomstig van populaties die hoog in de bergen leefden.

(Passim: D. van den Berge, Naturalis)

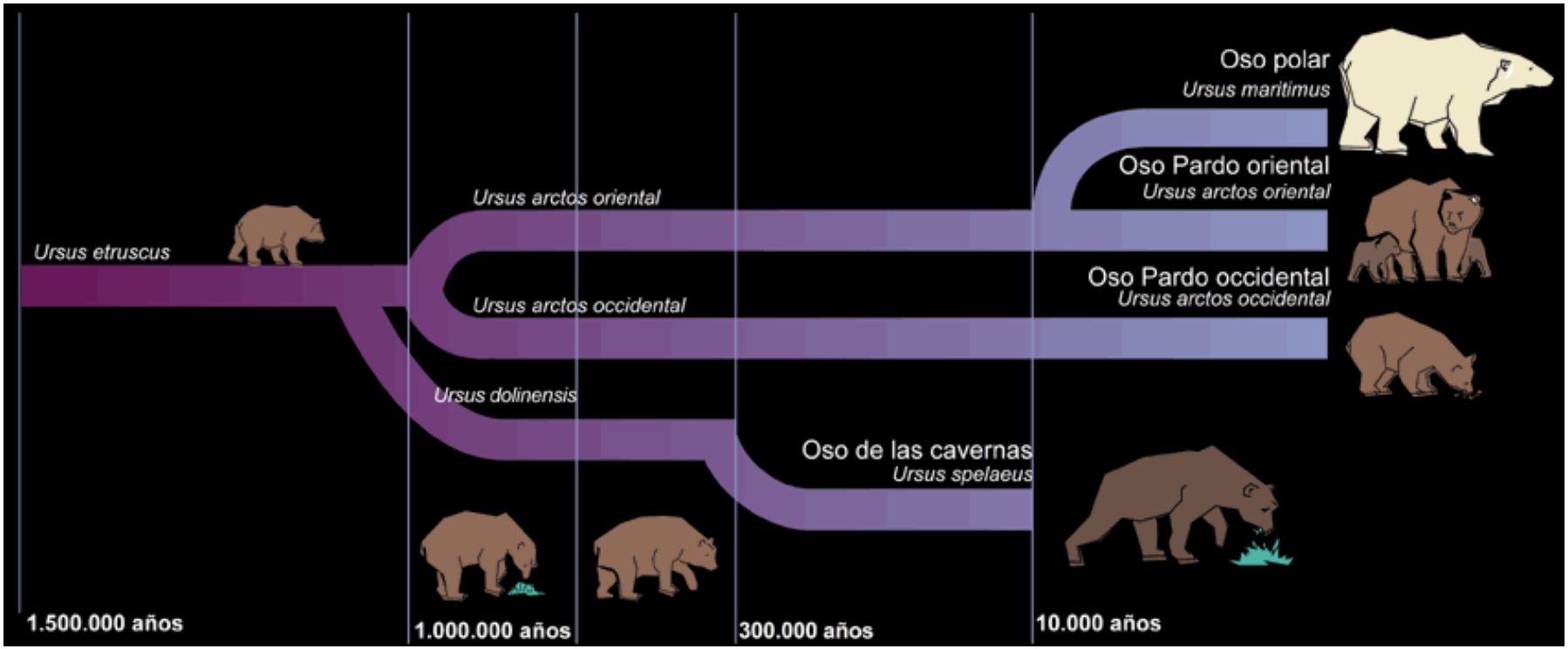

Ursus denigeri

BUREN BIJ KUNSTENAARS 2013 IN DE BERGEIKENSTRAAT TE RUMBEKE

Jozef Goderis

Voor de achtste keer werd de woning van Maria Pype en Jozef Goderis opengesteld op zondag 20 oktober 2013 van 14 tot 18u. Zonder onderbreking namen we deel sedert 2005 aan de organisatie, succesvol opgezet door de Provincie West-Vlaanderen.

Tijdens het derde weekend van oktober gingen opnieuw heel wat atelierdeuren open voor het grote publiek. Maar liefst om en bij de 3000 Noord-Franse (Departementen du Nord en Pas-de-Calais) en West-Vlaamse kunstenaars engageerden zich om hun kunstwerken aan de bezoekers te tonen. Het totale aantal bezoeken wordt op meer dan 100.000 geschat.

Maar cijfers alleen vertellen niet alles, ook het sociale aspect van deze driedaagse kunsthappening mag zeker niet onderschat worden. Vaak vervreemden mensen van hun verdere en naaste buren. Via “Buren bij Kunstenaars” kunnen bezoekers op een spontane wijze kennis maken met het werk van de kunstenaar, maar even zeer een boeiend gesprek aanknopen over wat er leeft in de buurt. Maria en Jozef hebben het zelf ervaren bij hun 49 gegadigden die zich op de bezoekersnaamlijst hebben ingeschreven. Sommigen zijn in hun enthousiaste ontmoetingsijver vergeten hun naam te noteren, uiteraard geen erg!

Het was een ideaal moment dat bijdraagt tot samenhorigheid, vertrouwen en respect. Buren bij Kunstenaars is tegelijk een artistiek en sociaal project waarbij grenzen en barrières worden doorbroken. In de Bergeikenstraat 48 te Rumbeke werkten we dit jaar onder het thema “prehistorie”.

Aanleiding hierbij was de schenking van een bak demonstratiemateriaal voor vuursteenbewerking. Ann Logghe, nu partner van een Peruaan, werkte geregeld mee aan onze V.O.B.o.W.-WAR opgravingen te Roeselare Haven en in de Mandelstraat. Later was ze werkzaam als gediplomeerd archeologe op de archeosite van Ramioul bij Luik. Ze verbleef onlangs weer bij haar ouders in Roeselare en bezorgde me bij die gelegenheid dit zeer interessant materiaal, nu ze dit niet meer van doen heeft en voortaan in Peru woont. De weersomstandigheden op zondagnamiddag waren voor ons bijzonder gunstig, zodat we in de tuin de bewerking van silex vlot konden demonstreren.

In een tweede fase van de namiddag gaven we toelichting bij een vitrine in de living, waarbij vuursteenvondsten van Roeselare werden gepresenteerd uit de oude, midden en nieuwe steentijd.

Daarbij aansluitend werden twee door mij onlangs vervaardigde beeldjes in aardewerk, stijl prehistorie, getoond. Samen met de bezoekers verdiepten we ons in de nodige documentatie die aanleiding gaf voor het vervaardigen van de nieuwe keramiekjes, geïnspireerd op de Venus van Willendorf, bewaard in het Natuurhistorisch Museum van Wenen. Bij het verlaten van onze woning zag men mij bezig in het tuinhuis bij het vervaardigen van een bas-reliëf, geïnspireerd op een afbeelding van een likkende bizon, gesneden uit rendiergewei uit de Abri de la Madeleine, Dordogne.(F).

Dank voor een paar lovende reacties:

- Een leerzame en boeiende namiddag met een drievoudig sterk gevarieerd aanbod.

- Tussen de 70 opengestelde ateliers in Roeselare waren jullie de enige die keramiek en archeologie hebben gecombineerd.

- Bedankt voor de fijne uitleg en al het creatiefs wat we te zien kregen. Ieder jaar graag op post (Bram).

We mochten o.m. Willem Hantson, projectarcheoloog Bie-Radar en Christine Ramboer, bestuurslid V.O.B.o.W. begroeten: toffe ruggensteuntjes.

Demonstratie van bewerking van silex (Foto: Bram Brouckaert)

Bas-reliëf, geïnspireerd op een afbeelding van een likkende bizon (Foto: Bram Brouckaert)

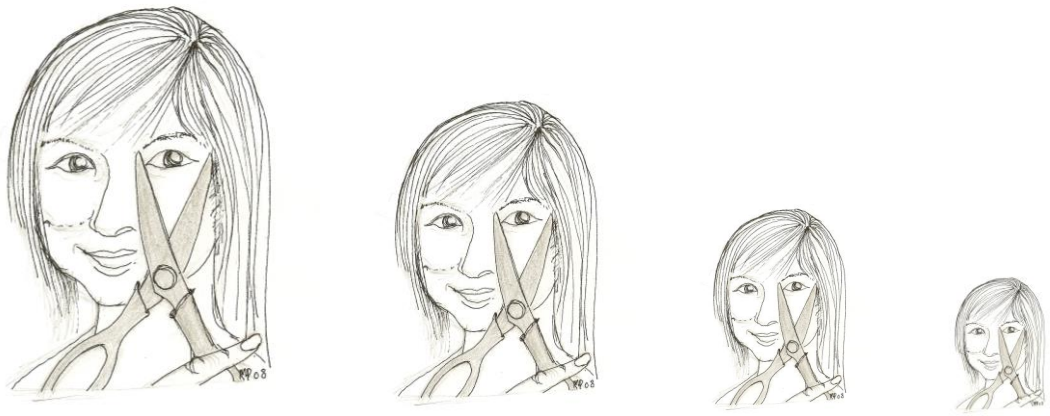

ARCHEO KNIPSELS

Samenstelling: Jozef Goderis met medewerking van Johan Buyse, Ferdy Callewaert, Jef Eloy, Hendik Hameeuw en Jos Vanackere.

Binnenland: Andenne (Sclayn), Bossuit, Ingelmunster, Izegem, Raversijde (Oostende), Roeselare, Veltwezelt (Lanaken).

Buitenland: Argentinië**,** Australië (2x), Cihuatàn (El Salvador), Dalmanutha (Israël) Dordogne, Egypte, Frankrijk, Gdansk (Polen), Gerzeh (Egypte), Ierland, Italië, Jeruzalem, Londen, Noord –Kroatië, Oxford, Rome, Spanje, Timmins (Ontario –Canada), Zwitserland.

april 2013

53. (isg): *Romeins Londen zat beschermd in slijk.*
In **Londen** zijn meer dan 8000 voorwerpen uit de Romeinse tijd opgegraven. De archeologen spreken van " het Pompei van het noorden". Na een half jaar graven hebben archeologen meer dan 8000 stuks gevonden, vaak in verbluffend goede staat: leren voorwerpen, juwelen, amuletten en munten, aardewerk. Londinium, de nederzetting op de plek waar het riviertje de Walbrook in de Thames uitmondde, was blijkbaar een nijverheidscentrum.

In 1889 werd op deze plek al een Romeinse fries gevonden: in 1954 werden de funderingen van een tempel van Mithras ontdekt, een Romeinse godheid van Perzische origine die populair was onder militairen. De afdeling archeologie van het Museum of London kreeg een half jaar om het terrein te onderzoeken. In september 2012 togen 60 archeologen aan het werk op het 12.000m² grote terrein. Dank zij nieuwe opgravingtechnieken vonden ze ook kleine fragmenten die bij vorige opgravingen over het hoofd werden gezien, zoals een amulet in amber dat een gladiatorenhelm afbeeldt.
De Walbrook staat al jaren droog, maar het terrein is nog erg zompig. Dat had goede gevolgen voor de voorwerpen uit metaal of uit organische materialen als leer, hout, kurk en riet. Omdat ze niet in contact waren gekomen met de lucht, waren de eerste niet geroest, de laatste niet gerot. Een houten schrijftablet heeft nog zijn opschrift in inkt.

De archeologen vonden dan ook heel wat fijne leren voorwerpen, zoals sandalen en schoenen, of pantoffels met kurken zolen om op verwarmde vloeren te lopen. Het mooiste is een leren paneel van een rijtuigje, dat 1,2m groot is en versierd met een wagenmenner en hippocampussen, mythologische dieren die half paard, half vis zijn.

Van 43 tot 410 na Chr. moet dit een economisch en industrieel centrum zijn geweest. Naast de houten omwalling van de nederzetting werden sporen van een waterrad aangetroffen, dat waarschijnlijk door de Walbrook werd aangedreven. De onderzoekers van de Romeinse periode in Groot-Brittannië zullen jaren nodig hebben om alle vondsten te bestuderen.
DS. Ma. 15.04.2013 p. D4.

Deeltje van een beker in aardewerk, Londinium

mei 2013

54. Voormolen S.: *Oerdieet was goed voor gebit.*
Goedkope suiker was helemaal funest. Door een dieet met meer suiker kreeg de moderne mens minder gezonde mondbacteriën dan de vroegere jagers-verzamelaars. De introductie van de landbouw, maar vooral de industriële revolutie, is rampzalig geweest voor ons gebit. Nieuw archeologisch onderzoek laat zien dat de mondflora van jagers-verzamelaars 7500 jaar geleden veel gezonder was dan die van moderne mensen. Doordat mensen meer suikers zijn gaan eten is de bacterieproductie verschraald. Ziekmakende soorten gingen de boventoon voeren. Dat concluderen onderzoekers onder leiding van Alan Cooper van de University of Aldelaide, **Australië**, in een opmerkelijk artikel in het tijdschrift *Nature Genetics*.

De moderne mens hoeft niet direct terug voor de mondhygiëne naar het kennelijk gezonde dieet van de jagers-verzamelaars uit de Steentijd. Sedert de introductie van fluoride kunnen we tandbederf behoorlijk onder controle houden.
DS 07.05.2013 p. D9

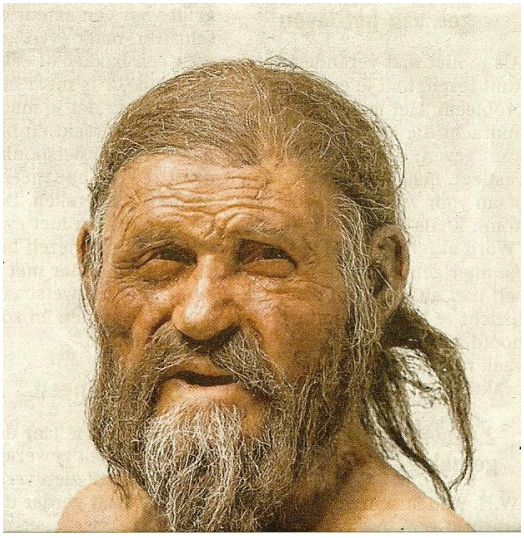

Slechte tanden van Ötzi, de ijsman–jager van 5300 jaar geleden. Hij at ook granen.

55. Van Dooren, P.: *Neanderthalers stopten vroeg met borstvoeden.*
De moeders bij de Neanderthalers stopten na veertien maanden met borstvoeding, wat vroeger is dan sommige natuurvolkeren vandaag. En ze begonnen met vaste voeding op het moment dat ook moderne pediaters dat aanraden. Dat blijkt allemaal uit een tand.

Eenmaal de onderzoekers wisten dat ze het barium op verschillende plaatsen in een tand apart konden meten, en dat die gehalten overeenkwamen met wat ze wisten over de voeding van de eigenaar, pasten ze hun techniek toe op een 127.000 jaar oude fossiele kies van een Neanderthalerkind van tien tot twaalf jaar oud. De kies werd in 1993 gevonden in de Scladina-grot in **Sclayn, bij Andenne** in België.

Andere wetenschappers zijn sceptisch. Het bepalen van spoorelementen, zoals barium, in archeologische vondsten raakte reeds in de jaren 70 en 80 voorbij gestreefd, toen de wetenschappers ontdekten dat tanden en

bot dergelijke stoffen ook opnemen uit de omringende bodem.

De ontdekkers voeren aan dat het bariumgehalte in het dentine van hun kies inderdaad onbruikbaar was geworden, maar niet dat in veel hardere email, waarin de concentratie van bekende vervuilers laag was gebleven. Het email was bovendien onbeschadigd.
DS vr. 24.05.2013 p. D7

juni 2013

56. Van Den Eynde H.: *Fransen leerden wijn maken van de Italianen.*
Van uit **Italië** moet de wijn **Frankrijk** hebben bereikt, te oordelen aan diverse vergane Etruskische schepen voor de kusten van Italië en Frankrijk. De ruimen waren volgestouwd met amforen wijn. Vermoed wordt dat de Italianen zeker nog tot de zesde eeuw vóór Chr. Italiaanse wijn naar Frankrijk exporteerden, maar directe bewijzen daarvan zijn er niet.

Echt lekker was de wijn uit de zesde eeuw voor onze jaartelling nog niet, schatten de onderzoekers. Ze troffen er sporen in aan van dennenhars en van kruiden als rozemarijn, basilicum en tijm. Dat kan er op wijzen dat wijn voor medische toepassingen werd gebruikt al zal hars (resine) ook hebben geholpen om de wijn goed te houden bij het transport over zee.
DS. di. 04.06.2013 p. D9

57. Starckx, S.: *Kanker is van alle tijden.*
Ook Neanderthalers kregen al kanker. Dat blijkt uit een rib die toebehoord heeft aan een volwassen Neanderthaler die 120.000 jaar geleden leefde op en rond de Husnjakheuvel in **Noord-Kroatië**, een belangrijke vindplaats voor botten en skeletten van onze uitgestorven verwanten. Een klein fragment van de rib is hol, wat er op wijst dat het oorspronkelijk bot is weggedrukt door een zachter beenweefsel, dat in de loop der tijd is verdwenen. Het is duidelijk dat het niet om een gezond bot gaat. Een team van Amerikaanse en Kroatische vorsers konden door uitsluiting van alle mogelijke ziektebeelden, hun besluiten beschrijven in het vakblad Plos One.
DS do. 06.06.2013 p. D9

58. Van Den Eynde H.: *Wie wat geschreven wil hebben, kome hier naar binnen*.
Al in de dertiende eeuw werden boekliefhebbers bestookt met reclameboodschappen. Laatmiddeleeuwse schrijvers gebruikten marketingtechnieken om hun waar te slijten. In de middeleeuwen, toen de drukpers nog niet was uitgevonden, hadden de mensen enkel handgeschreven boeken om uit te lezen. Echte “manuscripten” dus. Dat waren doorgaans geestelijke teksten, geschreven op perkament of papier met een veer of een rietstengel.

“Vaak denken mensen dat kloosterlingen die handschriften produceerden” zegt Erik Kwakkel. Dat klopt ook, tot 1200 toch. Daarna werden de kloosters buiten spel gezet door vaklieden in de steden, die tegen betaling en voor anderen, de boeken niet *pro deo* en voor eigen gebruik kopieerden, zoals de monniken tot dan hadden gedaan. Deze vaklui waren doorgaans te vinden in de buurt van de grootste kerk van een stad – een prima plek om klanten te verleiden als je mikte op mensen die geïnteresseerd waren in geestelijke kwesties en konden lezen.
DS do. 13.06.2013 p. D9

59. (hvde): *Fossiel vissenvlees teruggevonden.* Paleontologie.
Bij het woord fossiel denken de meeste mensen aan beenderen – en dat is ook helemaal niet zo verkeerd. Beenderen en tanden fossiliseren nu eenmaal een stuk gemakkelijker dan zachte weefsels als vet en spieren: ze zijn meestal ook de enige sporen die van een dood dier worden overgeleverd.

Maar toch bestaan ze, de zeldzame vindplaatsen waar ook zachte weefsels in fossiele vorm bewaard bleven. Ze zijn extra aantrekkelijk voor paleontologen. Daar ligt immers informatie over hoe uitgestorven dieren er mogelijk langs de buitenkant hebben uitgezien – bovenop hun welbekende botten. De Gogo-formatie, een gefossiliseerd koraalrif in het noordwesten van **Australië**, is zo’n vindplaats. In het blad *Science*

presenteren Zweedse en Australische onderzoekers hun bevindingen.
DS vr. 14.06.2013

60. (belga): *Romeinse dijk gevonden op Raversijde.*
Voor het eerst blijkt de geschiedenis van **Raversijde, nabij Oostende**, te stoelen op Romeinse fundamenten. Uit archeologische studies, gehouden op het domein tussen 1992 en 2005, blijkt dat een Romeinse dijk uit de tweede eeuw het kustgebied toen al beschermde tegen overstromingen. Tot op heden werd aangenomen dat pas na het jaar 1000 werd begonnen met de bouw van dijken.

De onderzoekers vonden een dijk van 12m breed, met een hoogte van 1,1m. “De constructie toont aan dat de bouwers goed vertrouwd waren met de resistentie van gebruikte materialen tegen erosie door water en ook zeer goed konden inschatten vanwaar het gevaar zou komen. Ze kenden het landschap door en door”zegt Pieters. Dat werpt een heel ander beeld op het domein. De naam is afkomstig van het middeleeuwse “Walraf’s Yde”, letterlijk de landingsplaats van de Walraf”.

Uit onderzoek blijkt dat dezelfde geul al bij de Romeinen werd gebruikt. “Dat is een mooie aanvulling op het verhaal” zegt onderzoeker Marnix Pieters.
DS. woe. 25.06.2013.

61. Van Den Eynde H: *Prehistorisch water is ruim miljard jaar oud.*

Diep in de ondergrond van Canada is het oudste water ter wereld gevonden. “Het smaakte ongelooflijk smerig”.
Zeker anderhalf miljard jaar lang heeft het opgesloten gezeten, het water dat Canadese geologen in de graniet - rotsen van een kopermijn in hun land hebben gevonden. En terwijl dat op zich al stokoud is, is het water misschien nog ouder, wellicht meer dan half zo oud als de aarde: 2,6 miljard jaar.
Water dat zo hoogbejaard is, dat ziet er natuurlijk niet uit als jeugdig bronwater dat op flessen wordt getrokken. “Het is veel stroperiger” volgens Barbara Sherwood Lollar van de universiteit van Toronto, die het water hielp putten. “Het heeft de dikte van lichte esdoornstroop”.
Het oude water smaakt veel zouter dan bronwater, als gevolg van miljoenen jaren contact tussen de vloeistof en het rotsgesteente, waarin het zat gevangen.

Sherwood Lollar beschrijft het oudste water in het vakblad *Nature*. Het sijpelt naar buiten uit een gebarsten granietrots, tweeënhalve kilometer diep in een koper- en zinkmijn nabij **Timmins**, in de Canadese staat Ontario. Omdat de druk zo diep in de aarde erg hoog is, bedraagt de temperatuur van het water tussen 40 en 50 graden Celsius.
DS. ma. 17.06.2013 p. D9.

62. (pvd, hvde): *Egyptenaar nam buitenaardse juwelen mee in zijn graf.*
De overledene is een jongen van een jaar of vijftien. Hij ligt in zijn” tombe 67”, een van de vele graven die in 1911 werden geopend in **Gerzeh,** een vindplaats op de westoever van de Nijl, zo’n 70 km ten zuiden van Caïro.

Rond zijn middel en rond zijn hals draagt hij een snoer van bijzondere kralen. Ze stammen uit de periode van 3600 tot 3350 vóór Chr., duizenden jaren vóór de officiële Egyptische IJzertijd. Door hun hoge nikkelgehalte namen de archeologen aan dat het om ijzer uit meteorieten ging, maar dat werd in de jaren 80 gecontesteerd, toen men begon in te zien dat de meeste van dergelijke vondsten van “meteoriet – ijzer” wel eens vroege pogingen tot het smelten van ijzererts konden geweest zijn.

Britse vorsers onderzochten een van de kralen met een elektronenmicroscoop en een röntgen – CT - scanner. Microstructuur en chemische samenstelling wijzen inderdaad naar een “hemelsteen”. Het ijzer in de meteorieten heeft een kenmerkende chemische vingerafdruk en structuur omdat het uiterst langzaam koelde tijdens zijn afdaling door de ruimte. De Egyptenaren sloegen het zeldzame ijzer uit de lucht zowel artistiek als religieus hoog aan, melden de onderzoekers in het *Meteoritics and Planetary Science Journal.*
DS woe. 19.06.2013 p. D8

63. X., *Gave ui uit middeleeuws scheepswrak opgehaald.*
In een pools scheepswrak uit de 14de eeuw is een zeldzame vondst gedaan: een ui. Uien werden in de Europese middeleeuwen weliswaar veel gegeten, als groente en als medicijn.

Dat is vrijwel uitsluitend bekend uit geschreven bronnen. Uien blijven echter slecht bewaard. Deze gevonden ui had het geluk dat hij bij een scheepsbrand raakte met teer. De onderwater - archeologen vonden ook twee bolletjes knoflook in hetzelfde scheepswrak, bewaard op dezelfde manier.

In hun artikel in het *Journal of Archaeological Science* zien de onderzoekers van de universiteit van Gdansk en het Poolse Maritiem Museum die ui vooral als nieuwe info over wat zeelui toen aan boord aten. In geschreven middeleeuwse bronnen over scheepsvoeding (vooral rekeningen) zijn nooit uien vermeld, maar wel: vlees, zoute vis, kaas, koeken, boter, bonen, mosterd, bier en wijn.

Het schip was al in de jaren ’70 voor de kust van **Gdansk** gevonden, maar het werd onlangs opnieuw door archeologen onderzocht. Het was een hulk: een in de Lage landen ontwikkeld type platbodem.
Al in de middeleeuwen werd geloofd dat uien eten gezond was, genezend werkte en moedig maakte. Uien waren vast bestanddeel van soldatenmaaltijden voorafgaand aan veldslagen in de Griekse en Romeinse tijd. En – schrijven de archeologen in het vakblad – nog tot in de vorige eeuw was het traditioneel voedsel aan boord van schepen.
DS do. 20.06.2013 p. D9

juli 2013

64. De Buck W.: *Grootste zilverschat ooit boven water gehaald.*
Amerikanen bergen met veel moeite een schat van 30 miljoen. Het Amerikaanse bergingsbedrijf Odyssey Marine Exploitation heeft met veel moeite in de Atlantische Oceaan 61 ton zilver opgevist uit een Engels vrachtschip dat in WO II getorpedeerd werd. Waarde: 30 miljoen euro.

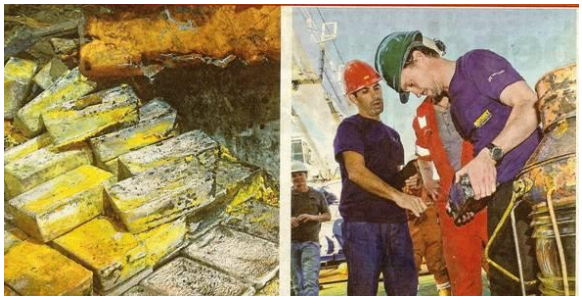

Het heeft bloed, zweet, tranen en veel geld gekost, maar het huzarenstuk van Odyssey is in alle opzichten de moeite waard geweest: na maandenlang opboksen tegen de wind en een ruwe zee hebben de bergers voor de **Ierse kust** de diepste en grootste zilverschat ooit bovengehaald. Net geen 5km diep lag het Britse stoomschip SS Gairsoppa, dat in februari 1941 door een Duitse torpedo naar de zeekelder gestuurd werd.

Tien jaar heeft het bedrijf erover gedaan om het schip precies te lokaliseren. Waarna het in 2012 een exclusief bergingscontract ondertekende met de Britse overheid, met als voorwaarde dat 20 % van de buit naar Groot-Brittannië zou gaan. Wat nu bovengehaald werd, is enkel het zilver dat veilig opgeslagen lag in de buik van het schip. Odyssey vermoedt dat er nog vijf keer zoveel zilver op de zeebodem ligt, met een totale waarde van 150 miljoen euro.
HNB. do. 25.07.2013 p.20

65. X., *Europese boeren bemesten al 8000 jaar.*

Totnogtoe werd aangenomen dat de mens zijn akkers al 3000 jaar bemest. Waarom hij daar ooit mee begon, weet men niet. Daarom besloot Amy Bogaard, archeo - botaniste aan de universiteit van **Oxford,** samen met haar team om naar een ouder bewijs van bemesting te zoeken. Zij meldt nu in het wetenschappelijk blad *Proceedings of the National Academy of Sciences* dat de mens 8000 jaar geleden al begon met de bodem te bemesten. Dat is 1000 jaar vroeger dan algemeen werd aangenomen. Het team van Bogaard onderzocht dertien vroegere landbouwgronden, die tussen 4400 en 7900 jaar oud zijn, van Griekenland tot Denemarken.

Er zijn meerdere mogelijkheden waarom de mens begon te bemesten. Zo zouden de vroege landbouwers ontdekt hebben dat de bodem vruchtbaarder was op plaatsen waar dieren stonden. Bogaard wijst erop dat de oude landbouwers waarschijnlijk de kleinste veranderingen opmerkten. Ze suggereert dat akkerbouw en veeteelt al van in het begin verstrengeld waren.
DS vr. 19.07.2013 p. D7 augustus 2013

66. (elv): *Inca's drogeerden kinderen voor offers.*

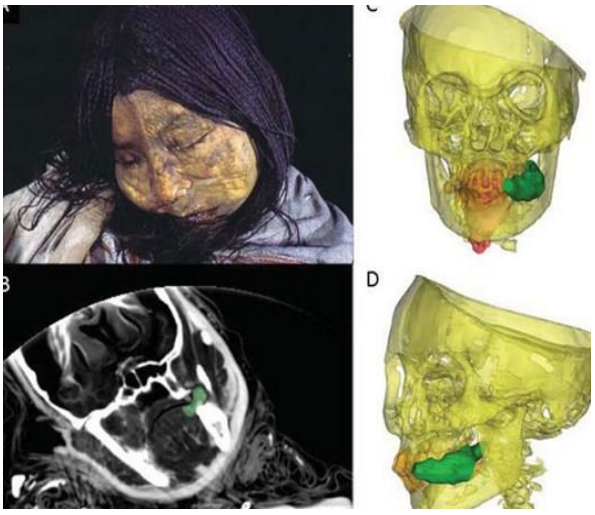

De Inca's gebruikten drugs en alcohol tijdens hun rituelen. Drie gevonden mummies van geofferde kinderen werpen een nieuw licht op de gebruiken van toen. Drugs en alcohol speelden een grote rol in de laatste weken en maanden van de geofferde Inca - kinderen, zo blijkt uit een studie in het vakblad *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS).*

Amerikaanse en Europese archeologen deden forensische tests op drie mumies die in 1999 werden gevonden in tombes nabij de top van de **Argentijnse** Llullaillaco –vulkaan. De mummies zijn 500 jaar oud. Het gaat om een jongen en een meisje van ongeveer vier of vijf jaar en een tienermeisje van 13 jaar. Kinderen werden in die tijd voor allerlei redenen geofferd, zoals voor mijlpalen in het leven, tijden van oorlog en natuurrampen of voor rituelen volgens de kalender.
DS 02.08.2013 p. D6

67. (Kerknet/EWTN) *Archeologen restaureren middeleeuws ziekenhuis in Jeruzalem*
Israëlische archeologen restaureren een ziekenhuis met 2000 bedden in de Oude Stad van **Jeruzalem**, uit de tijd van de kruisvaarten. Het ziekenhuis met verschillende vleugels en afdelingen werd sinds de 11de eeuw beheerd door de Johannieter-orde. Volgens historische documenten boden die er gastvrijheid aan pelgrims die Jeruzalem bezochten, ongeacht hun geloofsovertuiging.

Tot 13 jaar geleden deden de gebouwen dienst als fruitmarkt in de christelijke wijk van de Oude Stad. Daarna stonden de gebouwen leeg. Waqf, dat verantwoordelijk is voor het beheer van de islamitische heilige plaatsen in het Heilig Land, verwierf de gebouwen en besloot er een restaurant te beginnen. Overeenkomstig plaatselijke bepalingen werden archeologen erbij geroepen om vooraf opgravingen te doen.
De gebouwen van het voormalige ziekenhuis liggen in de buurt van de Heilig Grafkerk en de lutherse kerk van de Verlosser. Archeologen vermoeden dat het een van de eerste plaatsen was waar een ambulance-dienst, met paarden en kamelen, werd gebruikt om zieken te vervoeren. Dat blijkt onder meer uit de vondst van de grote hoeveelheid beenderen van paarden en kamelen, evenals paardenhoeven. Het gebouw stortte in 1457 in tijdens een aardbeving. Daarna bleef het bedolven tot de Ottomaanse tijd. Vanaf 2014 is het

gebouw opnieuw toegankelijk voor het publiek.
Kerknet, vr. 09.08.2013.

68. Torfs M.: *Zeldzame jaguarbeeldjes van de Maya's ontdekt.*
In **El Salvador** hebben wetenschappers de restanten ontdekt van vijf of zes jaguarbeeldjes uit de tijd van de Maya's. Mededeling van het Ministerie van Cultuur. De jaguar werd vereerd door de Maya's en was zelfs een van hun belangrijkste godheden. De ontdekking greep plaats in het archeologisch park van **Cihuatán**, op het grondgebied van Aguilares, ten noorden van de hoofdstad San Salvador. De ontdekking bestaat uit ongeveer 160 deeltjes die samen toebehoren aan 5 of 6 figuurtjes.

In 1929 werden voor het laatst gelijkaardige figuurtjes opgegraven. Cihuatán beleefde zijn bloeiperiode tussen het jaar 1000 en 1200 na Chr. De eerste inwoners waren afkomstig uit het midden van het huidige Mexico, dat ze na de ineenstorting van het daar gevestigde Mayarijk hadden verlaten.
Cihuatán betekent in de Nahuati-taal "*plaats naast de vrouw*". De site is archeologisch al bijzonder waardevol gebleken voor overblijfselen van de Maya's. Er zijn ook restanten van twee speelvelden voor balspelen gevonden. De site werd echter deels vernield toen de gemeente er wat onoordeelkundig nieuwe woningen liet optrekken. Dat veroorzaakte een schandaal in het land.
www.deredactie.be/vrtnieuws/buitenland di. 20.08.2013.

69. X, *Neanderthaler was uitvinder*
Het gereedschap dat leerlooiers nog altijd gebruiken om leer soepel te wrijven, werd mogelijk door Neanderthalers uitgevonden.
Franse onderzoekers hebben in twee zijrivieren van de **Dordogne** vier benen Neanderthaler - werktuigen gevonden die waarschijnlijk gebruikt zijn voor het prepareren van dierenhuiden.

Het zijn de oudste "gladmakers" die in Europa zijn gevonden. Neanderthalers hielden de werktuigen met één hand vast en drukten het uiteinde op de huid. Door het bot over de huid te wrijven werd de huid soepel, glad en beter bestand tegen water.

De gevonden werktuigen zijn ribben van edelherten of rendieren. De zijden van de ribben zijn gepolijst door ze over zandsteen te schuren. Ook de uiteinden zijn geslepen. Dit is de eerste aanwijzing dat Neanderthalers dit soort technieken beheersten. Hun andere werktuigen maakten ze door stenen gecontroleerd op elkaar te kloppen.

De onderzoekers weten zo goed als zeker dat de Neanderthalers de polijsters hebben gemaakt. In dezelfde aardlagen vonden ze een tand van een jonge Neanderthaler en vuistbijlen die op een typische Neanderthaler wijze zijn gemaakt. Drie van de gevonden gladmakers *lissoirs* in het Franse leerlooiers jargon, zijn tussen de 48.000 en 41.000 jaar oud. De vierde is ongeveer 50.000 jaar oud. Dat maakt ze tot de oudste complexe benen werktuigen die tot nu toe in Europa gevonden zijn. Moderne mensen zijn *lissoirs* pas later gaan gebruiken. Het is dus mogelijk dat ze het maken van *lissoirs* van Neanderthalers hebben afgekeken, schrijven de onderzoekers in *Proceedings of the National Academy of Sciences.*
DS vr. 16.08.2013 p. D7

70. (gse): *Veldwezelt is eerste die subsidie krijgt.*
De archeologische site van Veldwezelt wordt de eerste in haar soort die een restauratiepremie krijgt. Het Limburgse **Veldwezelt** is een deelgemeente van Lanaken. Bij leemafgravingen werden er archeologische relicten aangetroffen. Tussen 1998 en 2003 waren er opgravingscampagnes. Daarbij werden jachtkampen van de Neanderthalers aangetroffen. Er zijn werktuigen en dierenresten opgegraven. Op basis daarvan is de site gedateerd tussen

133.000 en 50.000 jaar geleden. Daarmee is ze de oudste vindplaats in België. Veldwezelt was in 2007 de eerste archeologische site die beschermd werd. Met de uitbreiding van het erfgoeddecreet is het nu ook de eerste die subsidie krijgt.

Minister Geert Bourgeois (N-VA) trekt € 650.000 uit. Het is de bedoeling de site te restaureren en te ontsluiten voor een groot publiek. In het Gallo-Romeins museum in Tongeren worden de vondsten geëxposeerd. DS do. 29.08.2013 p. D3

71. Malaise P.: *Inwoners verdeeld over kunstige ruïne in Bossuit.*
Tijdens de Open Monumentendag op zondag 8 september jl. konden nieuws-gierigen voor het eerst een kijkje nemen in de omgevormde Sint Amelbergakerk in **Bossuit.** De kerk is nu een kunstige ruïne, zonder dak maar met kunst op de vloer. HNB. di. 10.09.2013 p.25

72. X., *Rijke lijken*
In 1578 werd diep onder de straten van **Rome** een netwerk van labyrintische graven ontdekt, vol skeletten van christelijke martelaren. Veel van deze skeletten werden toen in Europa verdeeld, ter vervanging van vernielde of gestolen relikwieën. Kunsthistoricus Paul Koudounaris traceerde die “heiligen” in ’s werelds meest geheimzinnige instellingen. Het resultaat werd gebundeld in het indrukwekkende boek *Heavenly Bodies: Cult Treasures and Spectacular Saints from the Catacombs.* HNB vr. 13.09.2013 p.18.

73. (Kerknet): *Archeologen ontdekken Bijbelse Dalmanutha.*
Britse archeologen hebben aan de oevers van het Meer van Genesareth (Noord-Israël) de Bijbelse stad **Dalmanutha** ontdekt. Volgens het achtste hoofdstuk van het evangelie van Marcus trok Jezus naar deze plaats na de wonderbaarlijke broodvermenigvuldiging. Dalmanutha wordt alleen in het evangelie van Marcus vermeld.
De ruïnes van Dalmanutha zijn volgens de wetenschappelijke nieuws - website “*Live Science”* door een team van Britse archeologen onder leiding van Ken Dark, van de universiteit van Reading, opgegraven nabij de moderne Israëlische stad Migdal. Volgens specialisten is deze stad het Bijbelse Magdala, de stad waaruit ook Maria Magdalena afkomstig was. Het evangelie van Matteus meldt dat Jezus na de wonderbaarlijke broodvermenigvuldiging met de boot in de richting van Magdala is gevaren. Migdal en de omliggende kust is een geliefde plaats voor wetenschappers, wegens de overvloed aan archeologische vondsten. Zo werd in 1986 aan de kust al eens een schuit van 2000 jaar oud opgegraven.

Volgens de eerste bevindingen van het team bestond Dalmanutha van de 1ste of 2de eeuw vóór tot de 5de eeuw na Chr. De stad, die een eigen haven had, verdween ten tijde van het Byzantijnse keizerrijk. Ken Dark schrijft in de “*Palestine Exploration Quarterly*” dat de archeologische vondsten in Dalmanutha suggereren dat de stad welvarend was. De Britse archeoloog erkent dat er geen 100% zekerheid is dat dit de ruïnes zijn van Dalmanutha. Maar op basis van de Bijbelse overlevering, historische bronnen en de omvang van de stad is dit wel de meest aannemelijke verklaring.
Kerknet woe. 18.09.2013

74. Van Den Eynde, H.: *Steentijdkok kruidde de maaltijd flink af.*
In de steentijd aten mensen veel gevarieerder dan gedacht, en vooral lekkerder: behalve vlees belandden er ook groenten en granen in de pot, en op het eind kruidde de kok alles af.
Look, zaden met pepersmaak: ze hebben nauwelijks voedingswaarde, de kok voegde ze enkel toe voor de smaak.
DS do. 12.09.2013 p.D8

75. Van Dooren P., *Egypte werd opvallend snel een aparte staat.*
De eerste farao van **Egypte** heette Aha. Dat wisten we al, maar nu weten we ook wanneer hij zijn rijk stichtte. En dat het ontstaan van een staat helemaal niet zo lang hoeft te duren.

Tot nu toe kwamen egyptologen niet veel verder dan "Egypte ontstond ergens rond 4000 vóór Chr.". Voordien was er een nomadische cultuur langs de Nijl, nadien was er een georganiseerde staat die de aparte nederzettingen oversteeg. Wanneer die overgang gebeurde, moesten ze afleiden uit veranderingen in stijl van potten uit aardewerk, gevonden in graven. Die zijn niet altijd gemakkelijk te herkennen en te situeren.

De archeologen situeerden het moment waarop de zwervende groepen zich begonnen te vestigen en aan landbouw gingen doen rond 4000 voor onze jaartelling. Uit de nieuwe analyse blijkt echter dat de voorafgaande "steentijd" (het neolithicum) een paar eeuwen langer duurder dan gedacht, en dat de nederzettingen er pas tussen 3700 en 3600 voor onze jaartelling kwamen. Een paar honderd jaar later – verrassend snel – waren die losse nederzettingen verenigd en onder één centraal gezag geplaatst. Tegen 3100 vóór Chr. begon de eerste farao met zijn rijk.

Om precies te zijn: Aha besteeg de troon tussen 3111 en 3045 vóór Chr. Waarmee Egypte het eerste land in de geschiedenis werd, in de betekenis die wij daar vandaag aangeven.
DS ma. 09.09.2013 p. D8

oktober 2013

76. (hvde) *Bloemen bloeiden honderd miljoen jaar eerder.*
Zouden de eerste dino's en krokodillen van het Trias bloemen hebben kunnen ruiken? Zes gefossiliseerde stuifmeelkorrels die in het noorden van **Zwitserland** zijn gevonden, doen denken van wel. De pollen zijn naar schatting 240 miljoen jaar oud, 100 miljoen jaar ouder dan wat tot dusver doorging voor de "vroegste" bloem.

De stuifmeelkorrels zaten verborgen in 900m diepe siltafzettingen en zien er helemaal uit zoals bekende fossielen van bloemplanten (of "bedektzadigen" zoals de biologen die noemen). Hun ontdekking is begin oktober 2013 verschenen in het wetenschapsblad *Frontiers in Plant Science.* Onder de laserscanning - microscoop is te zien hoe erg de stuifmeelkorrels gelijken op degene die ons vandaag hooikoorts bezorgen.

Maar als het klopt dat de oorsprong van de bloemplanten halverwege het Trias ligt en niet in het Krijt, zoals tot dusver werd gedacht, dan hebben biologen wel iets uit te zoeken. Namelijk hoe het komt dat er uit de honderd miljoen tussenliggende jaren nooit één fossiele bloem is gevonden. DS do. 03.10.2013 p. D9

77. Meurisse F.: *Ingelmunsterse geschiedenis weer stukje rijker.*
Op een stuk land tussen de Oostrozebeke – en de Nijverheidsstraat werden in **Ingelmunster** vondsten gedaan uit de IJzertijd. Daar plant projectontwikkelaar

Woningbouw Taelman NV een verkaveling met 22 woningen.

Prospecties tussen april 2012 en april 2013 hebben aangetoond dat zich hier oudere bewoningssporen bevinden en het terrein archeologisch heel erg waardevol is. Dit is niet verwonderlijk gezien de nabijheid van de Mandel.

“Ons vermoeden was correct” zegt Willem Hantson van de intergemeentelijke onroerende erfgoeddienst Radar. “ We troffen materiaal aan uit de steentijd en de ijzertijd. Daarop trokken we sleuven en werd de site verder bloot gelegd”. Een uitzonderlijke vondst is een scherf uit de klokbekercultuur uit de 3de eeuw vóór Chr.
“De plaatselijke geschiedenis wordt er weer een stuk rijker door”.

De opgravingen worden verricht door de groep Monument, die vlakbij gevestigd is. “Langs de rivier de Mandel ligt een gordel met zandige grond. Een ideale locatie voor bewoning. Dit bleek al uit het verleden” aldus Willem Hantson.

Een tweede opmerkelijke vondst is een loopgracht uit een van beide wereldoorlogen, of het gevolg van een ander conflict. Getuigenissen vanuit de lokale bevolking zijn hierbij welkom.

Projectontwikkelaar Luc Taelmans:” Enerzijds is dit voor ons een extra kost: de ontwikkelaar moet opdraaien voor de kosten van de opgravingen. Anderzijds ben ik ook wel persoonlijk geïnteresseerd in archeologie. De opgravingen zullen niet echt voor vertraging zorgen voor de realisatie van de verkaveling”. In principe behoren de vondsten de eigenaar van het terrein toe .
Waardevolle stukken kunnen in overleg met het gemeentebestuur wellicht tentoon gesteld worden. HNB. di. 08.10.2013 p.25

78. (pvd) *Oudste beroep was schilderes.*
Over de hele wereld zijn honderden handafdrukken gevonden, die gemaakt werden door met een uitgehold bot oker, houtskool of een ander fijn verpoederde kleurstof over een hand te blazen die tegen de rots werd gedrukt. Die hand verscheen dan in negatief. Omdat die handen bijna altijd vergezeld zijn van prooidieren, en jacht een mannenzaak was, dachten de archeologen dat de handafdrukken wel van mannen zouden zijn.

Uit metingen van de Britse bioloog John Manning, blijkt dat mannen – en vrouwenhanden andere interne verhoudingen hebben. De ring- en wijsvingers zijn bij vrouwen meestal ongeveer even lang, terwijl bij mannen de ringvinger langer is. De meeste afdrukken die de Amerikaanse bioloog Dean Snow onderzocht, waren te onscherp, maar hij vond 32 goede exemplaren. Daarvan bleken er 24 vrouwelijk. Hij deed zijn onderzoek in grotten in **Spanje** en **Frankrijk**.
DS ma. 14.10.2013 p. D9

79. Meurisse, F.: *Izegem recupereert deel tegelcollectie van Broelmuseum*
Met de sluiting van het Broelmuseum in Kortrijk probeert de stad **Izegem** een waardevolle collectie aardewerk terug naar de stad te halen. Slechts weinige Izegemnaars weten van die collectie af.

“In het nieuw erfgoed - en museumbeleid van de stad Kortrijk wordt de sluiting van het Broelmuseum voorzien. Tegelijk is Kortrijk ook vragende partij om aan omliggende gemeenten collecties uit te lenen. In de

collectie van het museum zit er een interessante verzameling Izegems aardewerk: Het gaat over iets meer dan 100 Vlaamse tegels met leeuwen of met raderwerk" weet Peter Defreyne, CD&V-raadslid in Izegem. Op de gemeenteraad polste het raadslid of de stad bereid is om het aardewerk in bruikleen te nemen.
De Vlaamse haardtegels werden vanaf de 15de eeuw gebruikt. Wegens de gunstige economische landbouwsituatie werden vooral tijdens de 18de eeuw in heel West-Vlaanderen tientallen grote hoeven gebouwd. De haarden daarin werden voorzien van loodgeglazuurde tegels. Rijke burgers en kloosters brachten faïence - tegels aan in de "beste" kamer en looggeglazuurde tegels in de keuken.
" De leeuwenmotieven springen in het oog" aldus Defreyne. "Ze laten een forse, klauwende leeuw zien, met sterk gestileerde poten en manen, die zo uit de heraldiek lijkt overgenomen.

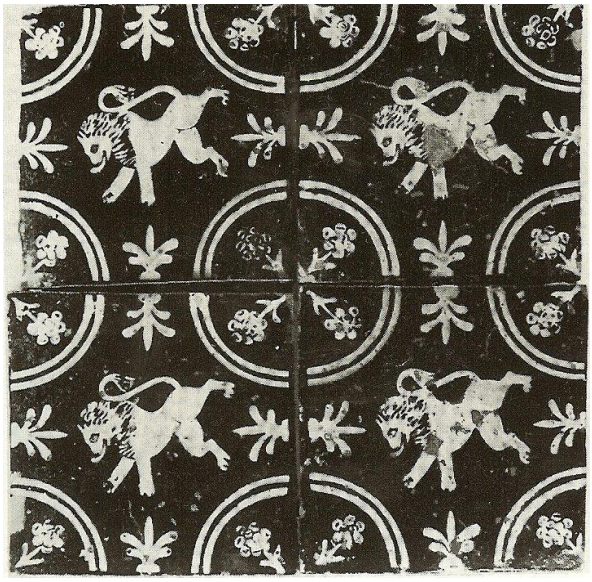

Voor zover bekend kwamen ze voor in Izegem, Roeselare, Meulebeke, Tielt, Torhout en Brugge". In Izegem werden de tegels onder meer gemaakt in de ateliers van Roose en Baert. Doordat de Vlaamse wandtegels slechts in een kleine regio voorkomen, werd er weinig over gepubliceerd. De Kortrijkse collectie is daarom redelijk uniek" zegt Defreyne.

Het Broelmuseum is bereid de tegels uit te lenen, als de stad Izegem instaat voor de verzekering en het vervoer. Volgens schepen van erfgoed Kurt Himpe (N-VA) worden geen klimatologische bewaringseisen gesteld. Hij bevestigde, net als heemkring Ten Mandere, de waarde van de tegels en is bereid om er een tentoonstelling mee te organiseren. "Maar dat is slechts een kant van het verhaal. Als er een tentoonstelling georganiseerd wordt, dan dient aan de bezoekers ook informatie aangeboden. Interessant zou zijn, als naast vroeger studiewerk, een thesis of eindwerk gemaakt wordt over dit soort aardewerk. We zullen hiervoor hogescholen en universiteiten contacteren" belooft Himpe.
HNB. woe. 16.10.2013 p.28

80. (avr): *Archeologen vinden sporen uit de middeleeuwen in de Bietstraat in Roeselare*.
Langs de Bietstraat en de Oostnieuw-kerkesteenweg in **Roeselare** vonden archeologen middeleeuwse resten. Ook overblijfselen van WOI kwamen aan het licht. Het archeologische onderzoek is er bezig naar aanleiding van de komst van het nieuw bedrijventerrein West-Noord op de site.

Eerder werd al een uitgebreid grachtensysteem gevonden uit de volle en late middeleeuwen. Nu kwamen nog verschillende middeleeuwse percelen boven, evenals bijhorende poelen en een waterput. Ook een voormalige landweg, bomkraters en munitie uit WO I werden blootgelegd. Info: www.bieradar.be/projecten .
HNB. woe. 16.10.2013 p28.

DS = De Standaard HNB = Het Nieuwsblad Kerknet

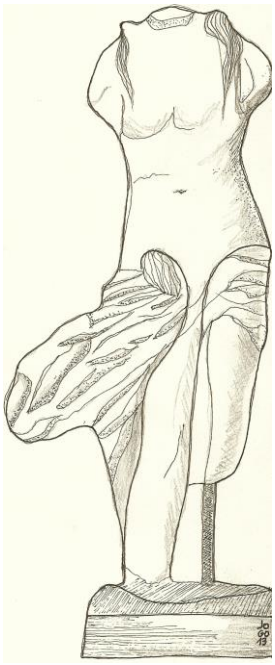

ARCHEO-TENTOON

Samenstelling: Jozef Goderis

België

ANDENNE
t/m 13.12.13
La femme dans la Préhistoire
Centre archéologique de la grotte Scladina, rue Fond des Vaux, 339 D, 5300 Andenne.
tel. 081/58.29.58

ANTWERPEN
t/m 22.11.2013
Laag per laag 50 jaar AVRA
Antwerpse **V**ereniging voor **R**omeinse **A**rcheologie
KBC-toren, Schoenmarkt 35, 2000 Antwerpen
ma-vr van 9 tot 16.30u
Rondleidingen zijn mogelijk op aanvraag
contact@avra.be

BRUSSEL
1. t/m 19.01.2014
Schrijvers van contouren
Tekenkunst in het Oude Egypte
In het Oude Egypte werden tekenaars en schilders 'schrijvers van de contouren' genoemd. De Egyptische tekenkunst werd immers in de eerste plaats bepaald door lijnen die vormen en vlakken omgeven en zo omtrekken schetsen waarbinnen kleuren in al hun schakeringen tot schittering kunnen komen.
Jubelparkmuseum, Jubelpark 10, 1000 Brussel, +32(0)2/741.72.11
http://www.kmkg-mrah.be/nl/

2. t/m 25.01.2014
De erfenis van Rogier van der Weyden – De schilderkunst in Brussel, 1450-1520
De schilderkunst in Brussel in de periode tussen de dood van Rogier van der Weyden

(1464) en de opkomst van een nieuwe geest in de kunst van Bernard van Orley.
KMSK Museum voor Oude Kunst
Regentschapsstraat 3, 1000 Brussel,
www.fine-arts-museum.be tel. 02.508.32.11

3. t/m 15.12.2013
België 1914-1945 – Levensverhalen van getuigen in het oog van de Storm.
De tentoonstelling overloopt de grote gebeurtenissen van deze bewogen periode en koppelt die aan getuigenissen van gedeporteerden.
Jubelpark 3, 1000 Brussel
www.klm-mra.be tel. 02.737.78.33

IEPER
t/m 30.06.2014
Oorlog en trauma – Medische Zorg in de Eerste Wereldoorlog
De organisatie van de algemene medische zorg aan het front tijdens de Eerste Wereldoorlog.
Lakenhallen, Grote Markt 34, 8900 Ieper
www.inflandersfields.be tel. 057. 23.92.20

ROESELARE
t/m 31.12.2013
Mammoet en consoorten
Vondsten uit de kleigroeve Dumoulin –Bricks van Oekene

Toegang gratis tijdens de kantooruren van de Dienst Cultuur, Zuidstraat 3
ma:8.30u-12u. en 14-18u di-vrij: 8.30u-12u
Info Dienst Cultuur 051/26.24.00
cultuur@roeselare.be en Jozef Goderis 051/22.27.20 en www.vobow.be

Nederland

AMSTERDAM
t/m 05.01.2014
Eeuwig Egypte Experience
Allard Pierson Museum, Oude Turfmarkt 127.

ASSEN
02.07.2013 t/m 05.01.2014
De Dode Zee-rollen
Een van de grootste archeologische ontdekkingen van de 20ste eeuw.
Drents Museum, Brink 1

Frankrijk

AMIENS
t/m 01.12.2013
A table! Boire et manger en Gaule du Nord
Musée de Picardie, 48 rue de la République, 8000 Amiens
tel. 03.22.97.14.00

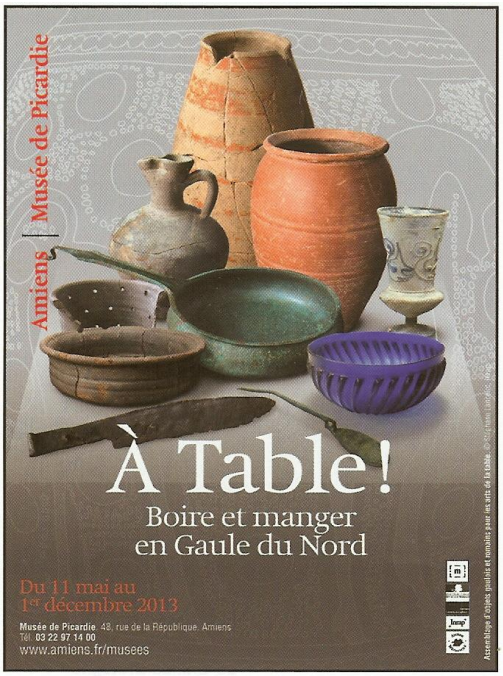

BAVAY
t/m 14.01.2014
L' Image et le pouvoir. Le siècle des Antonins
Forum antique de Bavay, Allée Chanoine Biévelet, 59.570 Bavay tel. 03.59.73.15.50

BOUGON
t/m 04.01.14
Il était une fois près de chez vous.
Musée des Tumulus de Bougon, La Chapelle, 79800 Bougon, tel. 05.49.05.12.13

CLAMECY
t/m 29.09.14
Chevroches, à la croisée des voies antiques
Musée d' art et d' Histoire Romain Rolland, avenue de la République, 58.500 Clamecy
tel. 03.86.27.17.99

LATTES
t/m 12.01.14
Une odyssée gauloise
Musée Henri Prades, 390 avenue de Pérols, 34.970. Lattes. tel. 04.67.99.77.20

LES EYZIES – DE – TAYAC
1. t/m 05.01.14
Histoire(s) de Préhistoire. Cent ans de protection d' un patrimoine millénaire
Musée national de la Préhistoire, 1 rue du Musée, 24620, Les Eyzies – de – Tayac.
tel. 05.53.06.45.65
2. t/m 05.01.14
Histoire(s) de Préhistoire. Cent ans de tourisme patrimonial
Centre d' accueil du Pôle international de la Préhistoire, 30 rue du Moulin,
24.620 Les Eyzies – de Tayac.
tel..05.53.06.06.97

LEZOUX
t/m 31.12.13
L' archéologie c' est notre histoire! Les denières découvertes à Lezoux.
Musée départemental de la Céramique, rue de la République, 63.190 Lezoux.
tel. 04.73.73.42.42

LOUVRES
t/m 19.01.14
Sous les meules le grain. Nourrir la ville de l' Antiquité à nos jours
Musée Archéa, 56 rue de Paris, 95.380 Louvres. tel. 01.34.09.01.02

LYON
t/m 06.01.14
Archéologues au travail. Recherches à Décines (Rhône)
Musée gallo-romain de Fourvière, 17 rue Cléberg, 69.005 Lyon.
tel. 04.72.38..49.30

NÎMES
t/m 31.12.13
Au fil de l' l'épée. Armes et guerriers en pays celte méditerranéen.
Musée archéologique, 13 boulevard Amiral Courbet, 30.000 Nimes.
tel. 04.66.76.74.80

PARIS
t/m 31.12.2013
Paris disparu, Paris restitué
Crypte archéologique du parvis Notre-Dame, 7 place Jean-Paul II, Parvis Notre-Dame
75.004 Paris
tel. 01.55.42.50.10

PÉRIGUEUX
t/m 02.03.14
Quoi de neuf chez les Pétrucores? 10 ans d' archéologie en Périgord gallo-romain.
Vesunna Site-musée gallo-romain, 20 rue du 26e RI, 24.000 Périgueux.
tel. 05.53.53.00.92

REIMS
t/m 31.01.2014
Élements Terre. En quête de découvertes archéologiques.
Musée historique Saint-Rémi , 53 rue Simon, 51.100 Reims tel. 03.26.35.36.90

SAINTES
t/m 04.05.14
Stonehenge. Le monument mégalithique le plus célèbre de Grande-Bretagne.
Musée archéologique, place André Malraux, 17.100 Saintes. tel. 05.46.74.20.97

SAINT – MARCEL
t/m 15.12.13
Argentomagus, la ville se dévoile. 25 années de recherches archéologiques.
Musée archéologique d' Argentomagus, Les Mersans, 36.200 Saint-Marcel.
tel. 02.54.24.47.31

SAINT-PAUL-TROIS¨- CHÂTEAUX
t/m 15.02.214
Arts des villes, arts des champs en Tricastin

Musée d' archéologie tricastine, place Castellane, 26.130 Saint-Paul-Trois – Châteaux.
tel. 04.75.96.92.48

TROYES
t/m 16.06.14
Carreaux de pavement
Musée Sint-Loup, 1 rue Chrestien de Troyes, 10.000 Troyes. tel. 03.25.76.21.68

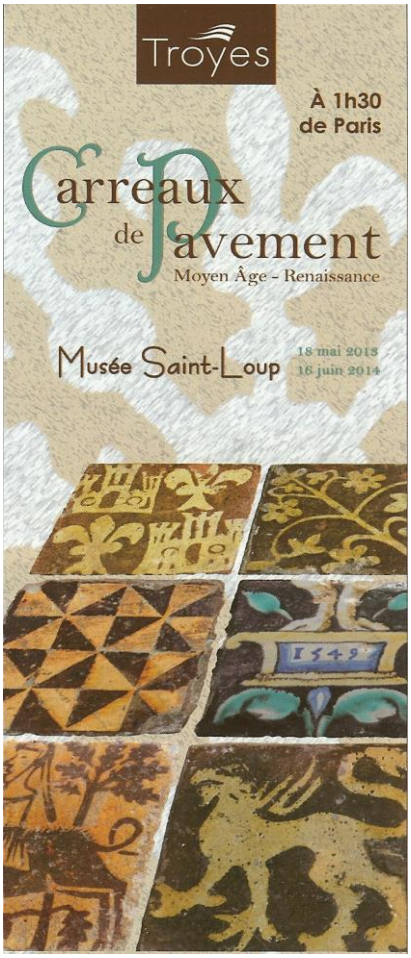

VALENCE –SUR –BAÏSE
t/m 04.01.2014
Les ailes du serpent. Le bestiaire fantastique dans l' art roman.
Abbaye de Flaran, 32310 Valence-sur-Baïse, tel. 05.62.28.50.19

VILLENEUVE – D' ASCQ
t/m 09.03.14
Gaulois, une expo renversante
Forum départemental des Sciences, 1 place de l' Hôtel de Ville, 59650 Villeneuve-d'Ascq; tel. 03.59.73.96.00

Duitsland

BONN
t/m 19.01.2014
Die Krim – Goldene Insel im schwarzen Meer.
Griechen –Skythen –Goten.
LVR –Landesmuseum Bonn, Colmantstrasse 14-16

HERNE
t/m 21.04.2014
Uruk - 5000 Jahre Megacity
LWL-Museum für Archäologie Westfälisches Landesmuseum, Europaplatz 1 44623 Herne
Tel.: 02323 946 28-0
Fax: 02323 946 28-33
lwl-archaeologiemuseum@lwl.org
www.lwl-landesmuseum-herne.de

MAINZ
t/m 05.01.2014
Im Dienste des Kaisers
Mainz Stadt der römischen Legionen. Landesluseum Mainz, Grosse bleiche 49-51

TRIER
t/m 12.01.2014
Tatort Archäeologie –Sporensuche im Boden.
Rheinisches Landesmuseum, Weimarer Allee 1.

KORTE BERICHTEN

DAVIDSFONDS Academie Cursussen najaar 2013 West-Vlaanderen

1. Brugge
Spiegel van de Middeleeuwen; De Middeleeuwen in woord en beeld.
Prof. Jozef Janssens, doctor in de Germaanse filologie.
Zat. 16 en 23 nov. en 7 en 14 dec. van 9.45 tot 12.15u.
Hof van Watervliet, Oude Burg 27, zaal 7. prijs €59 en €53 (met Davidsfonds Cultuurkaart)
Inbegrepen: koffie en syllabus.
Info: 050/391.911 (Hugo Declercq en op 016/310.670. Code: BG-13E-ME

2. Oostende
Van Ambiorix tot het (Con)federalisme. 2000 jaar geschiedenis van de Lage Landen.
Prof. Frans – Jos Verdoodt, emeritus hoogleraar aan de hogescholen van Gent, Utrecht en Den Haag.
Di. 22 okt. en 12, 19 en 26 nov. en 3 dec. van 14 tot 16.40u
Zaal El Mar (Pastoor Pypestraat 3/2). Prijs €63 - €57 (met Davidsfonds Culuurkaart).
Inbegrepen: koffie en syllabus.
Info: 059/708.571 (Fernand Vyvey) en op 016/310.670 (Davidsfonds Academie).
Code 00-13C-AM

3. Torhout
De Groote oorlog. Van oorzaken tot gevolgen
Dominiek Dendooven; historicus
Woe. 27 nov., 4, 11 en 18 dec. van 14 tot 16u. prijs € 53 -€47 (met Davidsfonds Cultuurkaart)
Inbegrepen: koffie en syllabus
CC De Brouckere, Aartrijkestraat 6
Info: 050/213.858 Daniel Vanhoutte of 016/310.670. Inbegrepen: koffie en syllabus
Code: TH-13C-GO..
Boekentip, reistip en daguitstap.

4. Koksijde
Karel De Grote. Een keizer tussen twee werelden.
Prof. Raoul Bauer, historicus en doctor in de Letteren.
Woe. 6, 13,20 en 27 nov. van 14 tot 16.30u
CC. Casino Koksijde (Casinoplein 11)
Info: 058/513.600 (Jacques Bauwens) en op 016/310.670 (Davidsfonds Academie)
Code: KO-13C- KG

5. Roeselare
De graven van Vlaanderen. Vijf eeuwen ontwikkeling en strijd.
Edward De Maesschalck, doctor in geschiedenis en auteur van historische boeken.
Do. 7, 14 en 28 nov. van 14 tot 16u. prijs €47 - €41 (met Davidsfonds Cultuurkaart).
Inbegrepen koffie en syllabus.
De Spil, H. Spilleboutdreef 1. prijs €47 en € 41 (met Davidsfonds Cultuurkaart)
Inbegrepen koffie en syllabus.
Info: 051/20.86.64 José De Brouwere en op 016/310.670. Code:RO-13C-GR

Postkaarten

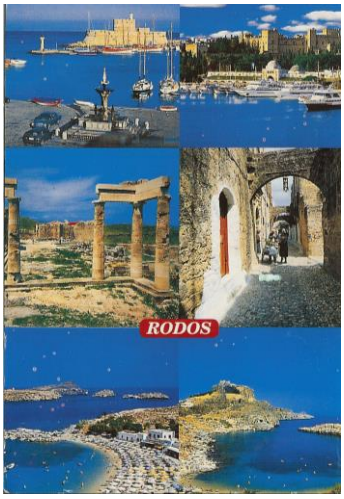

Ons vakantieoord is te mooi om waar te zijn.
Deze morgen al 28° C. bij het opstaan.
Natuur en cultuur te over. Super!
Jos & Hilde Barbier –Vandenberghe, op het Griekse eiland Rodos.

Vergeet Frankrijk! Kom naar la bella Italia, meer bepaald Umbrië. Het stikt hier van Etruskische en Romeinse sites en musea!
E la cuisina e il vino sono molto bene!
Jef Eloy 07.08.2013

Overlijdensbericht

Op donderdag 31 oktober jl. is Ferdinand Buyse (1932-2013) overleden.
Hij was de gewezen voorzitter van de Koninklijke Vlaamse Imkersbond.
Ferdinand is de vader van Johan Buyse, jarenlang V.O.B.o.W.-WAR lid en trouwe medewerker aan onze opgravingen in de regio Roeselare.
De uitvaartdienst greep plaats op woensdag 6 november 2013 in de O.L.-Vrouwekerk te Roeselare.
De leden van de Raad van Bestuur van V.O.B.o.W. bieden aan de achtbare familie hun oprechte deelneming aan.

V.O.B.O.W. EXCURSIE NAAR CHEMIN DES DAMES

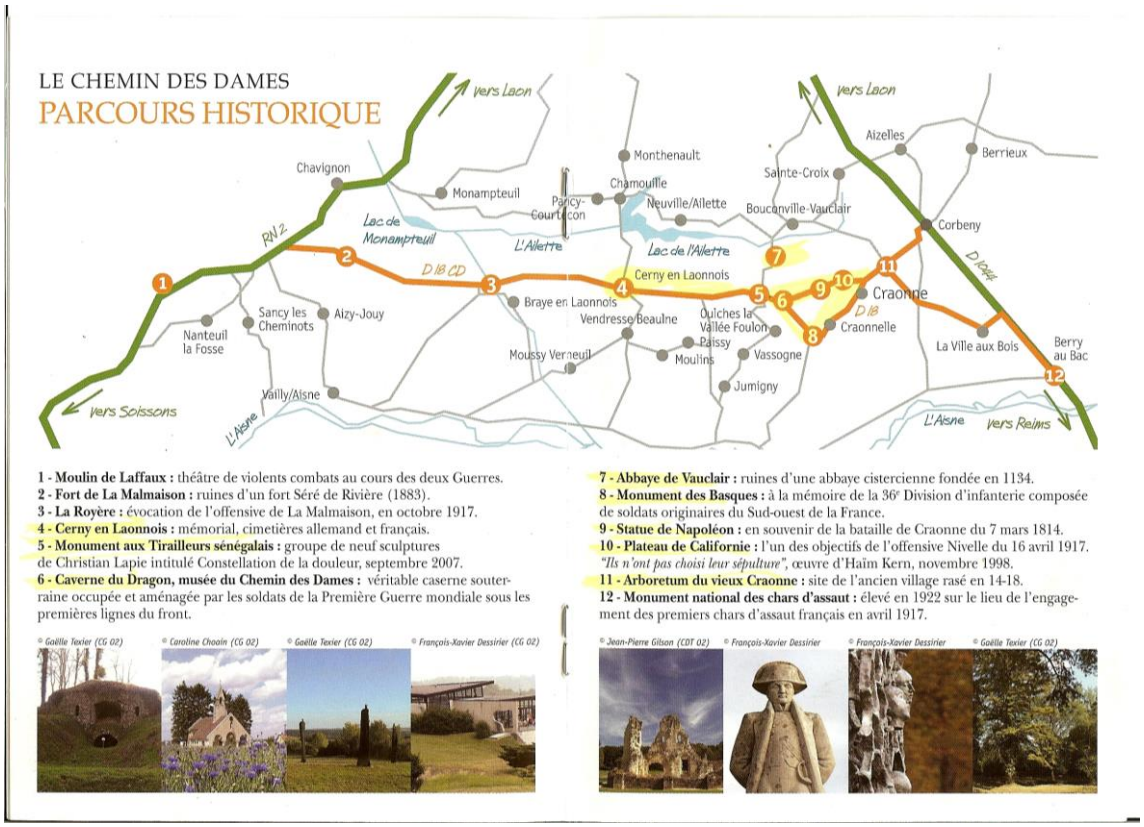

Uitnodiging

Wanneer? Zondag 30 maart 2014. Daguitstap met autocar.

Programma:

7u:	Vertrek uit Roeselare, Rumbeke, plein Bergeikenstraat bij de woning van Maria Pype & Jozef Goderis.
7.30u:	Opstap in Kortrijk, Nieuwpoortstraat bij Jos Vanackere.
10u:	Rendez-vous met gids in Cerny. - algemene inleiding - bezoek aan het memorial (kapel) en aan - een Franse en Duitse begraafplaats
11u-12.30u:	Rondleiding in de Caverne du Dragon, het museum aan de Chemin des Dames, gevestigd in een ondergrondse steengroeve.
13u ± 14u:	Picknick in de ruïnes van de abdij van Vauclair. In geval van minder gunstig weer: pick-nick (spijs & drank) in de cafetaria van het museum (er zijn geen restaurants dichtbij).
14.30-15u:	Rondleiding in de medicinale plantentuin van de abdij van Vauclair.

15u-17u: Rondleiding langs de Chemin des Dames: circuit plateau de Californie – arboretum van Craonne – herbouwd dorpje. In Craonne ronden we het bezoek af bij het monument van de Basken.

Aankomst in Kortrijk circa 20.30u

Aankomst in Roeselare – Rumbeke circa 21.00u.

Kostprijs:

€40 per persoon voor leden, in orde met het V.O.B.o.W. lidgeld, vóór 1 februari 2014.
€ 45 voor niet leden
Inbegrepen: busreis, gids, toegangen; het aantal deelnemers wordt beperkt.

Inschrijving

Gelieve te betalen vóór 1 maart 2014 op V.O.B.o.W. rekening:
IBAN: BE 22 4669 1679 9147 BIC KREDBEBB.
Betaling geldt als inschrijving.
Het is aangewezen zich nu al aan te melden bij Jos Vanackere of Jozef Goderis. Dit bevordert de organisatie van de bus excursie.
In de hoop op een vlotte medewerking,

Voor de Raad van Bestuur van V.O.B.o.W.
Jos Vanackere en Jozef Goderis

HERNIEUWING VAN HET LIDGELD OF ABONNEMENT OP DE WEST-VLAAMSE ARCHEOKRANT 2014

Wie betaalt vóór 1 februari 2014 ontvangt de nieuwe lidkaart in het eerste nummer van 2014.

Wens je verder info over archeologie in Roeselare, West-Vlaanderen en ver daarbuiten? Schrijf dan dadelijk over op onze V.O.B.o.W rekening IBAN BE 22 466-9167991-47 (BIC KREDBEBB) met melding ofwel vast lid 2014, of gewoon lid 2014 of abonnee 2014.

€ 26: vast lid: ontvangt het jaarboek, de West-Vlaamse Archeokrant 2014, nrs 81 t/m 84 uitnodiging op de jaarvergadering,
V.O.B.o.W lidkaart 2014

€21: gewoon lid: jaarboek (samenstelling S.Decock), WAK 2014 nrs 81 t/m 84, V.O.B.o.W. lidkaart 2014

€12: geen V.O.B.o.W. lid maar abonnee op WAK nrs 81 t/m 84.

Dank om je stiptheid en de tijdig uitgevoerde overschrijving.
Zo kunnen we het tijdschrift WAK zonder onderbreking verder toesturen.

ACTIVITEITENKALENDER V.O.B.O.W. – WAR NAJAAR 2013 – VOORJAAR 2014

***

t/m 31 december 2013
Tentoonstelling:
Mammoet en consoorten.
Geo-archeologische tentoonstelling met
vondsten uit de kleigroeve Dumoulin-Brics te Oekene
(eigenaar Luc Vandermersch)
Na het succes op de voorbije Erfgoeddag op 21 april
wacht niet tot het einde van het jaar om een bezoekje te brengen.
Tentoonstelling in de Dienst Cultuur, Zuidstraat, 3 Roeselare.
Vrij toegankelijk op de werkdagen van 8.30u -12u
en ook op maandag nam. van 14-18u.
www.vobow.be

***

V.O.B.o.W.-excursie naar Chemin des Dames en omgeving
Zondag 30 maart 2014
Daguitstap met autocar.
Programma, kostprijs en inschrijving
Lees in dit nummer op 221-222

SOLIVER
SAFETY GLASS

ALLE GLASWERKEN

Dubbel glas "Solitherm®"
Getemperd glas "Soliver®"
Gelaagd glas "Dupliver®"
Inbraakwerend glas
Kogelwerend glas
Glazen deuren

Groene Herderstraat 18
8800 Roeselare – Rumbeke
Tel. (051) 26.85.00 – Fax (051)20.01.14
e-mail : admin@soliver.be - web-site : www.soliver.be

Showroom
Zonnebloemstraat 25 – 8800 Roeselare
Open woensdagnamiddag en zaterdagvoormiddag en op afspraak

Geert Vercruysse
in Vincenthove te Roeselare

Steunt de WAR en de WAK

De WAR werkt en
in de WAK lees je

ROESELARE
IS 'R VOOR JOU

TUINEN HEDERA
Vinckier Jean-Claude
Meenseheirweg 204
8800 Roeselare
tel./fax: 051 22 37 26
gsm/ 0475 53 10 02

EIGEN ONTWERP
AANLEG VAN TUINEN EN VIJVERS
OPRITTEN EN TERRASSEN
DAKTERRASSEN EN
TUINVERLICHTING
ALLE ONDERHOUD EN
SNOEIWERK

Marktplein 19, 8750 Zwevezele
Tel. 051/ 61 10 37
Fax. 051/ 61 31 86
C.B.F.A 47862

Barbier & Gryspeert
ZELFSTANDIGE AGENTEN ING BELGIË
MAKELAARS IN VERZEKERINGEN

e-mail: info@bg-verzekeringen.be

ING

Frederik Demeyere
Akkerstraat 25 A
8830 Hooglede
0486 95 41 37

info@curaprojecten.be
www.curaprojecten.be

cura
advies- en steunpunt
bij erfgoedprojecten